

Herpainé Márkus Ágnes - Somorjai Ildikó

Megbúvó hátrányok egy fejlődő régióban

Mosonmagyaróvár és Tét környékének családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásai

„(...) a szociálpolitikai irányváltás elsődlegesen nem az elosztás technikáját, hanem magát a szegénység-problémát decentralizálta. Ennek legfőbb 'értelmét' pedig a társadalmi konfliktusok letompítása, kisközösségivé alakítása, s mindezzel a társadalmi béke hathatós fenntartása adja. Hogy e kétségtelen nyereségek súlyos veszteségek árán születnek, s hogy a kárvallottak éppen azok a szegények, akikért az elvek szintjén az átalakítás fogant, az a dolgok jellege folytán egyelőre nemigen kerül napvilágra.”

(Szalai Júlia)

1. A kutatás keretei

1.1 Az érintett térségek kiválasztása

A Nyugat-Dunántúli Regionális Szociális Programhoz készített helyzetértékelés (Herpainé Márkus Ágnes, Somorjai Ildikó, 2001) világossá tette számunkra, hogy a régióban a jó gazdasági mutatók elfedik a belső egyenlőtlenségeket. A legdinamikusabban fejlődő Győr-Moson-Sopron megyén belül is jelentős eltérések vannak az egyes városok, térségek lakónépességének életfeltételei, szociális problémái, valamint a szociális ellátásokhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségei között.

Azzal, hogy az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium „Társadalmi kirekesztés elleni kutatások” programjára pályázatot nyújtottunk be, a régióon belül meglévő és folyamatosan növekvő egyenlőtlenségekre kívántunk rámutatni. Különösen fontosnak tartjuk ezt abból a szempontból, hogy a szociális ellátások tervezésében is világossá váljon: a különféle szintű területi és/vagy ágazati fejlesztési programok elkészítése nem válthatja ki az egyes városkörnyékek, illetve kistérségek számára készítendő szolgáltatástervezési koncepciókat. Más megközelítésben: az önkormányzati felelősség nem merülhet ki abban, hogy a pénzbeli ellátásokat és a személyes gondoskodást biztosítják; abban is meg kell, meg kellene mutatkoznia, hogy felméri és megteszik – természetesen a helyben élők bevonásával

együtt – mindazt, amit megtehetnek a társadalmi dezintegráció, a társadalmi kirekesztődés megakadályozása vagy mérséklése érdekében. Itt is kérdés az, hogy hogyan lehet, hogyan lehetne valóban képessé tenni az itt élő embereket arra, hogy az elveszített szociális biztonságuk érdekében cselekedni tudjanak. Ennek persze elengedhetetlen feltétele a problémákkal való szembenézés és a lehetőségekről való nyílt közbeszéd.

Ehhez járultak hozzá Mosonmagyaróvár, Tét és a városokat körülvevő falvak vezetői is. Bátorságuk tiszteletet érdemel: a támogatott kutatások körében önkormányzati szereplőként egyedül ők voltak jelen. A működési zavarok, problémák és hiányok feltárása a megoldásuk iránti elkötelezettség jele, amiért kutatóként ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

Kutatásunkkal a nyílt kommunikáció és fejlesztési folyamat megindításához szeretnénk hozzájárulni. Helyismeretünk, valamint a döntéshozók és szakemberek fogadókészsége miatt terjedt ki kutatómunkánk Mosonmagyaróvárra és a környező településekre, valamint Tét városra és a térségben társult településekre, leginkább a Sokoróaljai Gyermekjóléti és Családsegítő Társulás intézményére. Döntően a szociális alapellátással foglalkozunk, ezen belül is a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásokkal. Az idősek ellátására annyiban térünk ki, amennyiben problémájuk mint személyes vagy családi probléma került a munkatársak látókörébe.

Az általunk vizsgált két város és környezete több, bár más-más szempontból hátrányban van a megye többi városához viszonyítva, illetve a közvélekedéssel ellentétben, jelentős problémákkal küszködnek. A közeli falvakban is tetten érhetők azok a települési hátrányok és alapellátási nehézségek, amelyekre az „Alapellátási kötelezettségek – kistépülési stratégiák” kutatás is fókuszált, s amelyekről az NCSSZI 2002-ben megjelent kötetében is olvashattunk. A statisztikai adatok is jelzik: kistérségi szinten vizsgálva az általunk felkeresett helyszíneken nagyobb a szegénység, mint máshol a megyében. 2001-ben a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy állandó lakosra jutó összege 438 528 forint volt a Mosonmagyaróvári kistérségben, és 378 216 forint a Tét-Pannonhalmi kistérségben, a 471 707 forintos megyei átlaggal szemben. Ennél is kifejezőbb mutató a személyi jövedelemadó egy állandó lakosra jutó összege, ami 2001-ben a Mosonmagyaróvári kistérségében 95 438, a Tét-Pannonhalmi

kistérségben 74 863 forint volt, a 109 175 forintos megyei átlaghoz képest (KSH megyei évkönyv, 2001. Győr, 319. o.).

Ugyanakkor e problémákkal nem általánosságban foglalkozunk, hanem szándékaink szerint feltárjuk azokat a folyamatokat, amelyek a tartós szegénység elmélyülését és a társadalmi kirekesztődés veszélyeit rejtik magukban. Rámutatunk a szociális szolgáltatásokból való kimaradás általunk felismert eseteire, a szolgáltatási spektrum hiányosságaira, strukturális problémáira, valamint arra, hogy mindezek együttese hogyan vetíti előre a szegénység elmélyülését és a társadalmi kirekesztődés súlyosbodását – a jelenlévő és dolgozó szociális szakemberek jó szándékú törekvései ellenére, ám sok szempontból éppen a kirekesztődést előidéző és konzerváló tevékenységei hatására.

Végül rámutatunk arra a paradox helyzetre, hogy hazánk egyik, nyugati határhoz legközelebbi, jó helyzetűnek ismert városában és környékén éppen e jobb helyzettel, a megfelelőnek gondolt életkörülményekkel és ellátásokkal kapcsolatos helyi mítoszok és a szociális intézményekkel szembeni fenntartások és információhiány hogyan nehezítik a szolgáltatásokhoz való hozzáférést. Mindez különös kontrasztban áll a szinte falunyi, fiatal, kétségkívül rosszabb mutatókkal bíró városka környékének világosabban megfogalmazódó és vállalt problémáit kezelni is próbáló működésmódjával. Összességében megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy Magyarország jobb általános mutatókkal rendelkező nyugati vidékén a ténylegesen rosszabb helyzetű város környékén élők problémák esetén könnyebben jutnak szociális szakmai támaszhoz, mint a gazdagabb, nagyobb, fejlettebb város és környező falvainak lakói.

1.2 kérdések, előfeltevések és módszerek

fő kérdések

- Az intézményi alapidokumentumok befolyása egyes csoportok kirekesztődésére
- A falvak ellátottsága és a problémák megjelenése a városokban
- A családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok feladatértelmezéséből adódó kirekesztődés
- A szolgáltatásokról kialakult kép

Hipotézisek és módszerek

Kutatásunk során kiindultunk abból, hogy a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatások a szociális ellátórendszer kulcsintézményei, egyfajta közvetítői szereppel. Olyan feladatokkal bírnak, a helyi társadalom és a döntéshozók közötti igénykövetítő, problémajelző funkciókkal – évenkénti beszámoló és javaslattevő kötelezettségekkel –, amelyek megfelelő szakmai, intézményi, strukturális háttér esetén a társadalmi kirekesztődés veszélyének minimalizálását tehetik lehetővé. Feltételeztük, hogy a megfelelő működésmód az adekvát alapító dokumentumok által előírtakra épül, valamint a szolgáltatásokban dolgozó szociális szakemberek saját feladatértelmezései teljesítik ki, illetve árnyalják e képet. Továbbá abból indultunk ki, hogy a szolgáltatásokról az azt igénybe vevő, illetve nem vevő emberek egyes csoportjaiban kialakult kép jelezni tudja: kik fordulnak, *fordulhatnak* – mert úgy érzik, segíthetnek nekik – ezekhez a szolgáltatásokhoz. Nehéz módszertani kérdésnek bizonyult a szolgáltatást el nem érő emberekhez való eljutás. Igen sajátos módon interjúalanyainak egy részét a családsegítő, illetve gyermekjóléti szolgálatnál az utóbbi két év során csupán egyszer jelentett ügyfelek köre alkotta. Őket a szolgálatok fiatal munkatársai keresték fel, azzal, hogy a régi találkozás óta nincs-e szükségük segítségre. Interjúalanyaink másik körét a fiatalok, egészségkárosodottak és fogyatékkal élők, idősek és kismamák alkották, akiket társszakmáink képviselői, gyógypedagógus, fejlesztő pedagógus, idősklubok, kismama-klub munkatársai, fiatal kortárs segítők jeleztek. E – természetesen korántsem reprezentatív – csoportok esetében a kutatás maga nem csupán a szakmai kíváncsiság kielégítését szolgálta, hanem közvetlenül és azonnal „becsatolódtak” a szolgáltatókhoz.

Mindezek után a következő módszereket választottuk: dokumentumok elemzése, strukturált interjúk elemzése, valamint néhány kiemelt – fent sorolt – csoport esetében csoportos szükségletfeltáró beszélgetés, és a problémafeltáró jelleget középpontba helyező kérdőíves kutatás, valamint a szolgáltatásokból kimaradók megkérdezése a kimaradás okáról. A módszerek sokfélesége a nehezen megragadható jelenségek feltárását, illetve az érintettek aktivizálását egyaránt célozta. (Ez utóbbi cél esetében az eredmény a várttól ugyan jelentősen elmaradt, ám különösen az idősek és a kismamák vidéki csoportjait tekintve mégis viszonylag jónak mondható.) Kutatásunk eredményei tehát semmiképpen nem tekinthetők reprezentatívnak, ám kétségtávol több oldalról és módon került megközelítésre a kirekesztődés problematikája, ami az általunk felvetett problémák, hiányok és diszfunkciók – ha legtöbb esetben szórványos, de mégis valós – jelenlétét támasztja alá.

1.3 Mosonmagyaróvár és térsége

Mosonmagyaróvár a hagyományos középvárosok kategóriájába tartozik, ám történelmi múltja, a határközelségből is adódó kereskedőváros jellege miatt magasabb hierarchiaszintű szerepkörökkel is rendelkezik. Beluszky Pál megfogalmazása különösen találó.

„A magyarországi középvárosok nagyra nőtt kisvárosok. Többen a „szocialista érában” mint a megyeszékhelyek potenciális vetélytársai szenvedtek el hátrányos megkülönböztetéseket (Gyula, Nagykanizsa, Esztergom, Baja, Mosonmagyaróvár, Pápa, Balassagyarmat, stb.). A központi szerepkör ma is e városok vezető funkciója, annak ellenére, hogy kivétel nélkül számottevő ipari szerepkörre tettek szert. Településképük is karakteresen városias, helyenként (magyarországi viszonylatban) nagyvárosi formaelemekkel, jellemzőbb azonban, hogy a hagyományos kisvárosi formakincs a városmagokban nagy területet foglal el.”

(Beluszky, 2000, 68. o.)

Mosonmagyaróváron a számottevő ipar inkább a mezőgazdasághoz kapcsolódóan tudott kibontakozni, de a rendszerváltozás utáni években visszaesett a termelékenység. Nyugat-Dunántúlnak az egy lakosra jutó beruházási átlaga – 2001-ben 280 000 Ft – jócskán felülmúlja a 208 000 forintos országos átlagot, de az új, termelést és kereskedelmet is növelő beruházásokat még a megyén belül sem Mosonmagyaróváron találjuk. Nincs jelen számottevő módon a külföldi működő tőke és a multinacionális nagyipar sem. A történelmi tradíciók ereje, az idegenforgalom és az egyetem város jelleg sem volt elegendő ahhoz, hogy a város versenyben tudjon maradni a „leginkább lakható” magyar város: Győr, vagy a történelmi múltra építő idegenforgalmi központ, Sopron mellett.

Bár a lakónépesség száma 1990 és 2001 között némileg emelkedett, s ma már meghaladja a 2001-es népszámlálás adataiban közölt 30 436 főt, Mosonmagyaróvár megyén belüli hátrányai a két megyei jogú várossal szemben behozhatatlannak tűnnek. Mindezek ellenére a város vezetői többször felvetették már a megyei jogú várossá válás gondolatát, ám valódi, széles vonzáskörzettel, megyei jogú városi arculattal a közszolgáltatások terén jelenleg Mosonmagyaróvár nem rendelkezik. A térségben a munkanélküliség régóta jelentősen az országos átlag alatt marad, e környéken alig akad család, amelyből valaki ne dolgozott volna,

dolgozna vagy készülné dolgozni a közeli Ausztriában. Ám sokan csak feketemunkára járnak „át”, miközben rengeteg szolgáltatás az osztrák oldalról ide irányuló gyógy-, fogászati/fodrászati turizmusra épül, statisztikai szinten kedvező képet festve a szolgáltatói szektorról – jóllehet az adatok nem az itt élő népesség ellátottságát jelzik. Érdekes módon ennek a helyzetnek szinte mindig csak a pozitív oldalát szokták kidomborítani, mintha visszasságai, a gyakran a helyi társadalmat háttérbe szorító, ám piacot teremtő fejlesztések nyilvánvalóan elsősorban az itt élők érdekeit szolgálnák. A város és környéke kiemelkedően kedvező adottságai azonban mégsem állnak össze egységes egésszé: egyeteme, csodálatos természeti és történelmi értékei, határhoz való közelsége, jó közlekedési adottságai mellett a helyi társadalom fórumai meglehetősen hiányosak.

Ugyanakkor a városkörnyék települései aktív kistérségi társulást működtetnek, amelynek „központja” Dunakilitin van. Hogy a Nyugati Kapu Társulás vezetője és irodája e közeli faluban található, lehetne a többközpontúság szép példája is: valójában jelzi a város szerepét ebben a társulásban, s a fent leírt problémák, hiányok vetületeként is felfogható. A társulás kétségkívül jelentős tevékenységének döntő hányada szintén a turizmushoz köthető, amire a hármas határvidék és a Szigetköz értékei szolgálnak magyarázattal. A települések népessége nem csökken jelentős mértékben, ám nagyarányú az osztrák „bevándorlók” másodikházvásárlása, ami jelentősen emeli az ingatlanárakat a városban és a környező falvakban egyaránt.

A humán szférában a közoktatás terén történtek innovációk – közös gondolkodás, intézményi alapidokumentumok elkészítéséhez szakértői segítségnyújtás stb. –, egyébként csak az önkormányzati alapfeladatokból adódó, mondhatni „kötelező” egyeztetések történnek. A szociális ágazatra semmiféle hatással nincs a társulás, jelen kutatás indításakor azonban jól érzékelhetően jelezték a környező falvak vezetői, jegyzői: bár a szociális ellátásokat és szolgáltatásokat a falvak jól kezelt belügyének tekintik, alapvetően a finanszírozási gondok szorításában nyitottak a közös gondolkodásra.

1.4 Tét és környéke

A kutatásunkba bevont másik város, Tét, csupán 2001 óta városi rangú település. E néhány év alatt egyre több városi funkciót tudott betölteni, ami a környező településeknek is javát szolgálja – mint ahogy ezt Rábaszentmihály polgármestere meg is fogalmazta –, ám a

változások üteme elmarad az igényekhez képest. Túlságosan sokáig váratott magára a Győrtől délnyugatra fekvő városhiányos térségben a várossá válás, és azóta is erős a nyomás a település önkormányzatán, hogy milyen szolgáltatásokkal lehet/lehetne javítani a térségben élők helyzetén. Viszonylag gyorsan világossá vált, hogy a szűkös önkormányzati erőforrások növeléséhez a társulások forma a leginkább megfelelő.

A Sokoróaljai Térségi Társulás több éve működik 11 társult településsel, jelenleg egy közlekedésmérnöki végzettségű ambiciózus fiatal térségfejlesztő menedzserrel, Téten lévő irodával. Ez a társulás nem fedti le teljesen az egész statisztikai kistérséget, mert itt megjelent Pannonhalma vonzása is, és a kétpólusúság inkább rivalizáláshoz vezetett. Mivel szerves együvé tartozásról van szó, sőt Tét központi helyzete is az egykori járási székhely hagyományainak folytatásaként érvényesül, régóta tervezik és igénylik a helyiek a Téli kistérség különválását. Kétséges még Tényő és Sokorópátka hovatartozása, de itt valóban önkéntes és a korábbi hagyományokra is építő társulásokról van szó, s e települések mindig is Pannonhalma „felé húztak”, ahogy ezt a helyiek mondják. E vidéket érintő legújabb fejlemények szerint a Győr környéki agglomerációba tartozó települések is társulást hoztak létre a nagyobb léptékű település és térségfejlesztés érdekében, azért, hogy az EU-s pályázatoknál a 200 000 ember érdekeire való hivatkozás több esélyt jelenthessen.

A térségfejlesztésre való törekvés egyértelműen kimutatható a helyi cselekvési stratégiákban, ám tapasztalataink szerint ez inkább az infrastruktúra fejlesztésére és valamelyest a települések közötti együttműködésre, közös kulturális megmozdulásokra irányul. Jellemzőnek találjuk azt, hogy a térségben működő, viszonylag nagy számú civil szervezet között egyetlen, a szociális problémák mérséklésére, vagy szociális problémák kezelésére létrehozott egyesületet vagy alapítványt sincs.

„A KÖRE nevezetű, a non profit szféra megerősítésére irányuló program keretében minden megyében civil fórumokat rendeztek az elmúlt hónapokban. Győr-Moson-Sopron megyében – a Civil Ház kezdeményezésére – Téten került sor a programokra. (...) Az összejöveteleken azonban egyértelműen kiderült, hogy az egyesületek többsége „zárt körű”, kevés külső csatlakozási ponttal rendelkezik. (...) A fórumok másik nagy tanulsága, hogy a helyi gazdaság nem érdeklődik a civilek iránt, egyetlen gazdasági szereplő nem vett részt a találkozókön.”

Problémát jelent az is, hogy az 1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma ebben a térségben a legalacsonyabb, mindössze 53, és e vállalkozások között csak kettő olyan van, amelyik 50 főnél többet foglalkoztat. A helyben vagy a térségben található munkalehetőségek hiánya jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a térségben a munkanélküliségből eredő jövedelemhiány a legnagyobb probléma. Ezen nem sokat tud változtatni a győri munkaerőpiac közelsége sem, vagy az, hogy a Győrben működő AUDI-ba és Philipsbe munkásbuszok viszik be az ott dolgozókat a Tét környéki településekről.

Néhány község kivételével jelentős a népességfogyás, ami Árpás esetében előregedéssel is társul. Az alacsony születésszám és a népességfogyás nem azonos mértékben ugyan, de a legtöbb településre jellemző. A beköltözések miatti pozitív egyenleg csak Felpécen, Győrszemerén és Szerecsenyben mutatkozik.

Az általunk felkeresett településeken a polgármesterek jól ismerik a helyi problémákat, öt polgármester 13 éve, négyen nyolc-kilenc éve, hárman öt éve polgármesterek, és mindössze egy fő van, akit csak egy éve választottak meg e tisztségre.

A velük készített interjúkból két fontos tapasztalat származott. Az egyik, hogy a településen végzett felelős tevékenységükben dominál a „gondoskodó” elem, ami esetenként társul némi paternalizmussal. A legkisebb település polgármestere ezt így fogalmazta meg. „Kevesen élünk ebben a faluban, de óvó-védő szemünket mindenkin rajta tartjuk.” A másik, hogy ezen emberek energiájának jelentős részét emészti fel a folytonos forráshiánnyal való küzdelem. Így az is előfordul, hogy a humán szférában jelentkező ellátási kötelezettségek teljesítéséhez szükséges költségvetési vitákban az iskolafenntartást, az egészségügyet és a szociális alapellátást egymás vetélytársaivá teszik.

Kevésbé érthető a forráshiányra való panaszkodás, ha a forrás-kiegészítésre mozgósított készségek hiányával szembesülünk, mert alig találkoztunk olyan eljárással vagy működésmóddal, amely élt volna a forrásteremtés e térségben is elérhető lehetőségeivel. Így aztán a helyi vezetők nem tudnak többre vállalkozni, mint hogy az „elszabaduló

egyenlőtlenségek” közepette is megőrizték a társadalmi békét – inkább a működtetett intézmények és munkatársaik segítségével, mintsem a kihívásokra és a helyi társadalom problémáira válaszoló helyi szociálpolitikával.

2. A szociálpolitikai alapelvek és a helyi társadalmi problémák

Több szerző is utalt arra, hogy a szociális ellátások decentralizálása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Sőt, „az átalakított intézményrendszer önmozgásai immár ’saját jogukon’ is hozzájárulnak a szegénység egyes típusainak tartós fennmaradásához, különösen pedig a kirekesztődés folyamatainak felgyorsulásához.”(Szalai, 2003, 38. o.) A mi tapasztalataink ezt kiegészítik: miközben az általunk vizsgált településeken a lehetőségek szerinti legmagasabb összegeket fordítják a segélyek kifizetésére, a helyi szegénység enyhítésében semmiféle elmozdulás nem mutatkozik.

A helyi szociális rendeletek elemzésekor azt tapasztaltuk, hogy azok meglehetősen hasonlítanak egymásra. Jórészt a segélyekhez való hozzájutás nehezen érthető feltételeit tartalmazzák, valamint az intézmények, szolgáltatások léteire vonatkozó lehető legminimálisabb szabályozást. Nem állíthatjuk, hogy esetenként a segélykérelmek elbírálása során, akár a testületi működés és a jogszerűség szabályainak megtartása mellett, ne érvényesültek szubjektív tényezők. A segélyezés azonban működik. Elmondhatjuk tehát, hogy a helyi szociálpolitika működésében az általunk vizsgált településeken döntően a korrektív célok érvényesülnek, és csak elvétve a preventívek, ami a jövőre nézve komoly veszélyeket hordoz. E veszélyt azonban jellemzően nem érzékelik és nem ismerik el sem a szakemberek, sem a döntéshozók.

A szociálpolitikai elvekben az univerzalitás csakis az állam által finanszírozott ellátásoknál érvényesül, s még

ebben is felismerhetünk bizonyos, a társadalmi integráció ellen ható mozzanatokat. Vagyis az állam által finanszírozott, főként pénzbeli ellátások jogosultságot jelentenek ugyan mindenki számára, de csak akkor, ha ez a jogosultság az adminisztráció számára is követhető. Vagyis problémát inkább az okmányok beszerzése, az „állandóra” való bejelentkezés hiánya jelent, vagy annak eldöntési nehézségei, hogy a segélyért folyamodó életvitelszerűen hol tartózkodik,

Győrben-e, vagy Pápán. Ismert az is, hogy a bejelentkezés megtagadható a 18 éven aluliak esetében, ha nincs jelen a törvényes képviselő, továbbá a bérelt vagy bérelni vágyott ingatlan tulajdonosa, illetve az elsődleges bérlő, ha már egy bérelt ingatlanba akar valaki albérlőként bejelentkezni. Az „állandóra” való bejelentkezés lehetőségéből kiesnek a lakóhelyüket gyakran és sokszor kényszerűségből változtató romák, a 18 éven aluli fiatal családok (köztük is több a roma származású), vagy azok, akik az olcsóbb lakhatás reményében költöznek ki Győrből vagy máshonnan e falvakba, meglehetősen „laza” megállapodások nyomán használt, mások tulajdonát képező lakásokba. Kutatásunkban a pénzbeli ellátásokhoz való hozzájutást, illetve az azokból való kirekesztődést konkrétan nem vizsgáltuk, ám néhány ezzel kapcsolatos „sérelem” az ellátásokból való kiszorulók kérdezésekor elhangzott.

A szükséghelyzetekben azért a segélyek mégiscsak elérhetők, és tapasztalataink szerint a pénzbeli támogatások a rászorulókat el is érik. Köszönhető ez talán annak is, hogy a rászoruló az ügyintézésben minden segítséget megkapnak, illetve annak, hogy az elszegényedés folyamataival való szembesülés megtörtént. A téti térségben nemcsak a szakemberek körében nem találoztunk jellemzően a szegényeket hibáztató megközelítéssel – talán azért sem, mert a gyermekjóléti és családsegítő alapellátást biztosító intézmény szervezeti és működési szabályzatában deklaráltan és láthatóan fontos vezérelvként szerepel az „érdemtelenység vizsgálatának tilalma” –, de nem találkoztunk erre vonatkozó megjegyzésekkel az ellátásokból kimaradó megkérdezettek körében sem. Az Óvár környéki döntéshozók és szakemberek azonban több esetben hivatkoztak arra, hogy az alacsony munkanélküliséggel bíró térségben csak az nem dolgozik, aki nem akar, s a városban sokan – döntéshozók, igazgatásban dolgozók, szociális szakemberek is – irreálisan magasnak tartják a segélyezés mértékét.

Igaz, találkoztunk, de valóban csak néhány esetben azzal, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatást testületi döntés nyomán a gyerek iskolai étkeztetésére fordították, és közvetlenül oda utalták, de ez a szülő kérésére történt, és különben sem általános gyakorlat. Sokkal inkább általános az, hogy a szegénység kezelésére látszólag érzékeny ellátás nem számol azzal, hogy mire elég a segély, és mire nem. Nem tesz különbséget a szegénység egyes típusai között, különösen nem foglalkozik azokkal a családokkal, akik tartósan mély szegénységben élnek a helyi társadalomból való kiilleszkedés határmezsgyéjén, hónapról hónapra életben maradv,

de hónapról hónapra az önkormányzati támogatásoktól egyre nagyobb függésben, újabb és újabb túlélési stratégiákat kimunkálva, melyek nemegyszer a törvényesség határait súrolják. Tét polgármestere valamennyire érzékeli a társadalmi anómiára utaló veszélyt.

”Egyre agresszívebbé válik a világ, és ennek leginkább azok az elszenvedői, akik gyengébbek, akik a védekezésre is képtelenek. Ha itt nem következik be valamilyen pozitív változás, akkor előbb-utóbb durranni fog, mert túlságosan nagyok a különbségek. Az emberek egy jelentős része nem tudja az igényeit a lehetőségeivel összeegyeztetni, és társadalmi konfliktusok is előfordulhatnak. Sajnos a beavatkozás, az irányítás is hibás bizonyos dolgokban, mert elnéztünk, elnézünk olyan dolgokat, aminek tudjuk, hogy nagy valószínűséggel nincsenek tisztán törvényes alapjai, de az embereket a napi megélhetéshez segítik hozzá. Ez nem kizárólagosan a bűnözést jelenti, jelentheti a feketemunkát, a szürkegazdaságot vagy az itt annyira elterjedt ’lomizást’ is.”

Igazán megdöbbenő volt számunkra ebben a kutatásban, hogy miközben a szociális adminisztrációban dolgozók, a szociális bizottsági tagok és az önkormányzatok által működtetett intézmények dolgozói valóban a legjobb tudásuk és meggyőződésük szerint járnak el – és erre a meggyőződésre döntően nem a szociális érzéketlenség jellemző –, nem érzékelik a társadalmi kirekesztődés veszélyeit, sőt ez nem is képezi a helyi politikai közbeszéd tárgyát. Elszigetelt, egyéni problémák együtteseként, sajnálatos törvényszerűségként, az emberi adottságok különbözőségéből adódó természetes következményként tekintenek e jelenségekre. Sokkal pontosabban látják és írják le helyzetüket maguk az érintettek.

„Aki falun él, az többszörösen fizet mindenért, a gyereke iskoláztatásáért és még azért is, hogy dolgozni mehessen. Mi itt ki vagyunk zárva mindenből. A menyem ötkor kel, hogy elérje a reggeli autóbust, a fiam munkanélküli, jó lenne, ha találna valami jövedelmező állást, mert kevés a munka, ha van, arra is kevesebbet fizetnek, mint Győrben, de ebben a nagy kiszolgáltatottságban el kell fogadni, mert nincs más.”

Így sokáig emlékezetes marad az a roma özvegyasszony, aki egyedül kényszerül eltartani börtönviselt fiát, s minden indulat vagy vádaskodás nélkül nagyon szomorúan csak annyit mondott, „kérem szépen, mi innen ki vagyunk rekesztve”.

Azaz már létezik „a társadalmi kirekesztődésnek az Európai Unió országaira ma többé-kevésbé általánosan érvényes és konszenzuális értelmezése hosszú és bonyolult politikai folyamat termékeként, s maga a megszületett értelmezés további politikai folyamatok kiindulópontja. E folyamatok állandó tétje a működőképes és gyakorlati nyelvre átültethető társadalmi egyezségek megteremtése:” (Szalai, 2002, 34. o.)

A hazai gyakorlatban – s az általunk vizsgált településeken is – ezen értelmezési folyamat várat magára, hiányzik a veszélynek a felismerése. Hiányzik az állam, a helyi önkormányzatok és a helyi társadalom tagjai között a szociális problémákról megszervezett kerekasztal-beszélgetés, vagy valami olyan közös stratégia kimunkálására irányuló egyezés, ami a helyi közösségek érdekeit szolgálná elsődlegesen, s nemcsak az egyéni túlélést, hanem a társadalmi kohéziót is. Mindennek a közbeszédnek, a preventív szociálpolitikának és a helyi társadalmi és szociális fejlődés irányainak kimunkálatlansága miatt a szociális problémák atomizált ügye a helyben dolgozó szociális munkásokra marad. Ők pedig dolgoznak, de a folyamatos munkájuk mellett sem jutnak tovább annál a tevékenységnél, amit a szakma „tűzoltó munkának” hív. Ezzel a munkával a „tragédiákat”, az itt dolgozók megkönnyebbülésére, talán sikerül megelőzni s a krízishelyzeteket kezelni. Elrejtődik viszont a társadalmi kirekesztődéshez vezető problémák társadalmi meghatározottságának felismerése. Az intervenciók eredménye többnyire időleges, nagyon sok munkával nagyon kevés embert tudnak valóban a helyzetének megváltoztatásában támogatni. Nem érnek el azonban a dezintegráció veszélyeit jelző társadalmi folyamatokig, nem tehetnek lépéseket, mégoly aprókat sem, ezek megváltoztatásáért. Nem is látják a társadalmi beilleszkedés, betagozódás, integráció akadályát képező „problémafáktól”, amelyek egyes személyek problémáján keresztül jelennek meg, a „társadalmi problémák erdejét”. S miközben a helyi vezetőkkel való munkakapcsolatuk általában kielégítő, mégis többször kerülnek abba a helyzetbe, hogy a munkájukról, a problémáikról készített éves jelentésüket a testület nem tárgyalja, a munkaterveket nem közösen dolgozzák ki, a törvényesség minimumának való formális megfelelés elegendő. Cinikusabb megközelítésben még annak is örülni kell, hogy önállóan dolgozhatnak, mert azt mindenki nagyon jól tudja, hogy a kötelező szolgáltatásokat nem működtető, a mulasztásos törvénysértést elkövető önkormányzatokkal jelenleg nem történik semmi.

Kutatásunk során arra a megállapításra jutottunk, hogy a legjobb szándékok ellenére sem történik semmi a mély szegénység felszámolására és a társadalmi kirekesztődés veszélyeinek mérséklésére, noha minkét probléma felismerhetően jelen van a gazdag megye szegénységgel és munkanélküliséggel sújtott zárványaiban, sőt a jobb helyzetű városokban ugyanúgy, mint az elzárta falvakban. Ugyanakkor a szociális ellátórendszer intézményeitől távol tartják önmagukat azok az emberek, családok, akik megbélyegzőnek érzik a munkanélküli, hajléktalan stb. emberek ellátására létrehozott intézmények használatát. Tehát sem a leginkább kirekesztettek számára nem tudnak megnyugtató, csupán ideiglenes megoldásokat kínálni a jelenlegi intézmények, sem a lecsúszás megakadályozásában nem játszanak érdemi szerepet.

Több interjúban is megjelent az a szófordulat, hogy „mi ebben a szegénységben élünk”, mintegy a bemutatkozás velejárójának tekintve ennek a ténynek a közlését, jelezve azt is, hogy ez az életformához tartozó megszokott állapot. Ezen az sem változtat, hogy vannak, akik termelnek önellátásra, és vannak, akik a terményfölösleget odaadják az ismerősnek, szomszédnak. Ide kívánczik Spéder megállapítása, noha kutatásai a kilencvenes évekre datálhatók.

„Mindezek alapján vitán felüli számunkra, hogy a szegénység jellegzetességeinek a vizsgált időszakban, azaz az 1990-es években bekövetkezett átalakulásában kitüntetett jelentőséggel bír a társadalom-földrajzi összefüggések átrajzolódása és még inkább a társadalom-földrajzi kontúrok élesedése. Megkockáztathatjuk, hogy a mindenkor szegények egy kitüntetett csoportja – a tartósan szegényeké – területileg falvakban és az ország északkeleti részein koncentrálnak, szegregálódnak.” (Spéder, 2002, 123 o.)

Sokkal kevesebb mért adatra és sokkal több mikroszintű tapasztalatra alapozva, kutatásaink nyomán két kiegészítést teszünk. Az egyik, hogy nemcsak a kilencvenes évek végére érvényes Spéder megállapítása, hanem érvényes napjainkra is, vagyis miután a szegénység mérséklésére nagyon kevés dolog történt az elmúlt években, a tartósan szegények egyes csoportjai megtalálhatók az ezredforduló utáni években is. A másik megállapítás, hogy a mély szegénységben élő emberek csoportjai az ország dinamikusan fejlődő, gazdag megyéjének egyes falvaiban is jellemzően megtalálhatók, bár csoportokról ebben a megyében kevesebbet beszélnek, mert itt még munkaerőhiány is van, s itt „csak az nem dolgozik, aki nem akar”.

A helyi szociálpolitika problémakezelési aktivitása a közmunka megszervezésén és az itt dolgozó, amúgy együttműködésre kész jegyző egyes embereket munkába állító törekvésén túl nem terjed ki a foglalkoztatáspolitikára, a szociálpolitika helyi struktúrákat is megváltoztatni kívánó értelmezésére. Így nem történik más, mint hogy a szociálpolitika beleszorul a szegénypolitika csapdájába, és megelégszik az intézmények működtetésével.

3. A Sokoróaljai Családsegítő és Gyermejjóléti Szolgáltatási Társulás Intézményének működéséről

3.1 Az intézmény megalakulása és fejlődése

Az 1997. évi XXXI. törvény nyomán Tét nagyközségben már 1997 november elsején létrehozták az önálló gyermejjóléti szolgálatot, sőt Gyömörén és Szerecsenyben is. 1998-ban és 1999-ben már volt együttműködés, amely később döntően a volt járás területén kiépült településközi kapcsolatokra és a Sokoróaljai Térségfejlesztési Társulás sikereire építve alakult. A gyermejjóléti és családsegítő szolgáltatások társult formában való megszervezésére 2000-ben kötöttek megállapodást. 2003-ban a társulás erejében bízva csatlakozott Rábapatonai önkormányzata is, annak ellenére, hogy a Rába túloldalán fekvő település nem tartozott a korábbi járás területéhez sem. E csatlakozáshoz inkább patonai érdekek fűződtek, mert itt korábban többször kifogásolta a Közigazgatási Hivatal ellenőrzést végző munkatársa, hogy a gyermejjóléti szolgálat nem a törvény előírásainak megfelelően működik. A képviselő-testületi tagok úgy gondolták, hogy egyszerűbb megoldás átadni a normatívát, mint kidolgozni a helyi szükségletekre és problémákra válaszoló szolgáltatásokat. Ez eléggé jellemző önkormányzati stratégia, mert a megyei gyermekvédelmi rendszer öt éves tapasztalatait 2002 novemberében összefoglaló jelentés – készítette Rétiné dr. Böhm Éva – rámutat arra, hogy míg 1999-ben 18 önálló gyermejjóléti szolgálat volt a megyében, 2002-ben már csak kettő.

„Jelenleg a megyében 10 társulás működik, összesen 86 településen oldják meg közösen a feladatokat. A társulásokból 6 intézményes formában működik, 79 települést látnak el, 11 község pedig közös közalkalmazottat (4 főállású) foglalkoztat.”

Bárhogy értelmezzük ezt a változást, az mindenképpen veszteség a gyermekvédelem számára, hogy az önállónak indult szolgálatok ennyire gyorsan feladták, feladni kényszerültek az

önállóságukat. S ez akkor is így van, ha tudjuk azt, hogy az állami szerepvállalás változásai, a szociális ellátások decentralizálása szinte lehetetlen feladat elé állította az önkormányzatokat. Megfelelő előkészítés és szakemberhiány, valamint állandósuló forráshiány mellett kell megteremteniük az 1993 óta többször módosított Szociális törvény és az 1997 óta alkalmazott Gyermekvédelmi törvény előírásainak megfelelő szolgáltatásokat és működőképes intézményeket.

Jelenleg a 13 települést ellátó Sokoróaljai Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgáltatási Társulás intézményének fenntartója Tét város önkormányzata. Az intézmény a központi költségvetési és a társult települések által befizetett normatívából gazdálkodó önálló jogi személy és részben önálló költségvetési szerv. A feladatokat 1 fő vezető és 6 fő családgondozó látja el közalkalmazotti jogviszonyban, a korábbi – igen különböző – alapképzettség után már befejezett vagy jelenleg levelező képzésben való részvétellel szociálpedagógus diplomát szerezve, a munkakörnek megfelelő felsőfokú szakirányú képzettséggel. A társulás méretei még kezelhetők és elfogadhatók minden érintett számára, az intézmény működőképessége még megtartható egy-két újabb település csatlakozása után is, de ennél nagyobbra már nem kívánják fejleszteni. Úgy tűnik, hogy ezek a „méretek” és az így működtethető kapcsolatok a helyi vezetők megelégedését is kiváltották. Igaz, ezt a megelégedettséget az is táplálja, hogy a kötelező alapellátások biztosításával nem szükséges foglalkozni, s a testületi tagok előretekinthetnek az infrastruktúra fejleszthetősége felé, vajmi keveset foglalkozva az ehhez is szükséges humán erőforrások fejlesztésével és/vagy a települések népességmegtartó erejének növelésével.

„Korábban a hivatalban csapódott le minden szociális probléma, ellentétek voltak, élő, létező problémák, kemény jelenetek, vagy olyanok, amelyekről nem is tudtunk. Most a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat munkatársai szakszerűbben kezelik ezeket a problémákat.”

Valójában e pozitívnak mondható megközelítés magában rejti azt a veszélyt, hogy a problémák kezelése a hivatalon kívülre kerül, sőt tovább lokalizálódik azzal, hogy azokat a helyi-települési szociális munkások kezelési kompetenciájába sorolja, mi által a súlyos szociális és társadalmi problémák könnyebben vagy nehezebben kezelhető egyedi esetekké válnak. Ezt igazolta a szolgálat munkatársaival készített interjúk összehasonlító elemzése,

amelyből kiderült, hogy van településjellemző probléma, de nincs településjellemző szakmai tevékenység. Árpáson, Rábaszentmiklóson a népességfogyás gondja a legsúlyosabb, sokan elköltöznek. De Árpáson – ahol például a természeti adottságok, utazási lehetőségek stb. módot adnának rá – sincs olyan közösségfejlesztő tevékenység, mint például a közeli Börcsön. „Az erősen öregedő településen az idősek ellátása megfelelően megoldott, a fiatalok pedig kevesen vannak, de talán pontosan ezért lenne szükséges az ő szempontjaikat figyelembe vevő helyi szerveződés kezdeményezése” – mondta az itt dolgozó szociális munkás, de inkább vágyakozva, mint azt is felvállalva, hogy ebben neki is lehetne szerepe. Győrszemerén túlságosan is nagyok a szociális különbségek. Szentpálpuszta a gazdagodó elit lakóhelye, Erdősoron 40 új házhely van és évente húsz kismama. A helyben élők arányához viszonyított magas esetszám leköti a szociális munkás kapacitását, a felismert társadalmi feszültségek kezelésére nem tud vállalkozni. Előfordult már az is, hogy az egyik település jegyzője levélben szólította fel a szociális munkást arra, hogy két, Aszódon büntetését töltő fiataalt, akiket az ottani szabadságolások miatt a nyári szünetre hazaengednek, felügyeljen, és vigyázzon rájuk.

Az egyes településeken gondozott családok száma általában nincs összefüggésben a népességszámmal, gyanítható, hogy az intervenciók számossága inkább a szociális munkások teherbírásával hozható összefüggésbe, illetve azzal, hogy igyekeznek magukat a rendelethez tartani, amely 25 család és 45 gyerek ellátásában szabja meg a határokat. Az eredményeik így sem maradnak el a megyei adatoktól.

3.2 A kiépített bizalmi kapcsolat és a személyesség pozitívumai

Az egyes településeken két-három éve, de van, ahol már több mint négy éve ugyanaz a személy látja el a szolgálatot, tehát mindenhol van egy elérhető ember, akihez fordulni lehet.

„Hozzám fordulnak, mint afféle gyámolítóhoz, minden ügyes-bajos dologgal, hogy nem tudnék-e egy kis kukoricát szerezni, vagy vetőmagot hozni valahonnan, esetleg palántát, mert az is igen drága és én nem szoktam elutasítani senkit, mert így tudják, hogy mással is jöhetnek hozzám” – mondta egyik családgondozó szociális munkás.

Az egyes települések lélekszámától függ, hogy mennyi a hetenkénti fogadóóra, és hogy mennyi időt tartózkodik a településen a szolgálat munkatársa; nincs állandó jelenlét, de a mobilitás, a megbízhatóság és a folyamatos elérhetőség megnyugtató. Mobiltelefonos elérhetőség biztosított, és többen mondták azt, hogy "ha krízishelyzet van, akkor azonnal kimegyek". A kapcsolatrendszerben is kialakították a bizalmat, nem csak a „hivatalos” jelzőrendszer tagjainak együttműködésére lehet számítani, hanem a szomszédság, a boltos, vagy a falu meghatározó személyeinek jelzéseire is.

Az itt élők megkérdezésükkor nem mindig tudták beazonosítani a szolgálat jellegét, keveredett, hogy „ők azok, akik a bántalmazott gyerekeket védik”, vagy "azok, akik kijárnak és megvizsgálják a család helyzetét, hogy segíteni tudjanak”. Még olyan válasszal is találkoztunk, hogy „itt számítani lehet a védőnőre, aki Gyarmaton lakik, de nem az orvossal dolgozik, hanem a felnőttek ügyeit intézi”. Végül is ők azok, akik kortól (2002-ben a családsegítő szolgáltatást igénybevevők 47%-a volt 60 évesnél idősebb, és 72%-a egyedül élő), nemtől (egyharmad férfi és kétharmad nő), származástól (az itt élő romák, ha új beköltözők, még a bejelentkezés előtt jelentkeznek) függetlenül mindenki számára elérhető közszolgálatot teljesítenek. Összedolgoznak a két településen működő falugondnokkal és az idősek alapellátását – étkeztetést, házi segítségnyújtást – biztosító munkatársakkal, sőt az ezzel kapcsolatos konfliktusok kezelését is vállalják. (Ki kell-e vinni az ebédet házhoz annak az idős embernek, aki képes biciklire ülni, ezen folyt a vita. Végül maradt a délidőben való házhoz vitel, mondván, hogy a kerékpározás az egészségi állapottól függő tevékenység.)

Az alapfeladatok teljesítésén messze túlmutató jelentőséggel bír az a szemlélet, amelynek köszönhetően a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat klienseit bekapcsolják a város közéletébe, a Civil Ház rendezvényeiről tájékoztatják és eljuttatják a velük kapcsolatban állókat a szolgálat munkatársai. E helyi társadalmi szakadékok áthidalását lehetővé tévő működésmód visszahat az egyébként is toleránsnak mondható közvélekedésre és szakmai hozzáállásra.

A kutatás iránt is nyitott és különösen együttműködő szakmai team-mel a beszélgetések során többször szóba került a továbblépés kérdése. Emiatt – a kutatás fő céljai között szereplő aktivizáló célkitűzés figyelembevételével – döntés született arról, hogy az általunk feltárt

problémákat, hiányokat vessük össze a saját maguk által érzékelt lehetőségeikkel. A működésmód pozitívumai kirajzolódnak a munkatársakkal közösen készített SWOT-analízisből, egyúttal már árnyaltabb képet látunk a gyengeségekről és a veszélyekről is.

Erősségek

- Stabil, együttműködő stáb
- „Szinte” 24 órás elérhetőség
- Munkatársak sokszínűsége
- Tolerancia, humor

Lehetőségek

- „Jövőház” modell
- Térségi társulás, mint műhely
- Párbeszédforum, térségi kerekasztal
- A védelembe vétel, közgyógyellátás, stb. „egységesítése”

Gyengeségek

- Az éves beszámolókat a testületig nem tudják eljuttatni
- Vasárnap is, húsvét hétfőn is keresik őket
- A Hivatalokból a családsegítőbe áttevődő problémák, feladatok
- A határvonalak tisztázatlansága
- Igazolvány hiánya
- Nem minden településen van az önkormányzat épületén kívüli fogadószoba

Veszélyek

- A normatív támogatás reálértékének csökkenése a szakmai színvonal megtartását nehezíti
- Az önkormányzatok az olcsóbb szolgáltatásokkal szerződnek
- A közigazgatási, hatósági körzet nem egyenlő az ellátási körzettel
- A személyes biztonság hiánya

3.3 Hiányzó szolgáltatások és az ellátásból kimaradók

A SWOT analízis közös elkészítésével világosabbá váltak a minőségi munka jövőbeli lehetőségei, s megfogalmazták azt is, hogy milyen helybe hívható szakemberek bevonására, illetve milyen szolgáltatásfejlesztésekre van szükség. A terápiás igényekhez képest kevés a Tétre kijáró pszichológus óraszám, holott a szakértelmét igyekeznek a lehető

leggazdaságosabban használni, mert hozzá már „előkészítetten” kerülnek a terápiás segítséget elfogadók. Szükség lenne olyan fejlesztő pedagógusra vagy gyógypedagógusra is, aki a tanulásban akadályozott gyerekekkel helyben tudna foglalkozni, és nem csak diagnosztizálná a problémát. A munkatársak közül többen vállalnak korrepetálást, de végül is ez a szakmai szerepekkel nem mindig egyeztethető össze, szükség van az iskolán kívüli és a helyi pedagógusokhoz képest külső, tanulást segítő szakemberre is. Helyben dolgozó logopédus alkalmazását sem tudták még megoldani, s noha szó volt egy Téten működő nevelési tanácsadó létrehozásáról, valószínűleg forráshiány miatt eddig még nem került rá sor, holott szükség lenne rá.

„Nekem az a tapasztalatom, hogy itt babázni szeretnek az emberek. A kicsik ellátásánál még nincs baj, sőt az óvodásokkal sem. Az óvónőkkel jó a kapcsolat, a problémásabb vagy nehezebb körülmények között élő családokból is beviszik a gyereket az óvodába. A gondok akkor kezdődnek, amikor a gyerek akarata megmutatkozik. A nagyobbakkal, a kamaszokkal nehezen boldogulnak a szülők. A tanulási nehézségek miatt sokaknak elmegy a kedve az iskolától.” (Szociális munkás)

A hiányzó szolgáltatások közül említették a helyettes szülői hálózat működtetését, vagy esetleg egy krízisszálló létrehozását, de a legjobban a családi napközi, vagyis a gyerekek nappali felügyeletének biztosítása hiányzik. Sokan azért nem tudnak munkát vállalni Győrben, mert az óvoda vagy az iskolai napközi bezárására nem érnek haza, az oktatási intézmények meghosszabbított nyitva tartása viszont nem biztosítható. A téti polgármester is úgy véli, hogy a szolgáltatásfejlesztések irányába kellene elmozdulni.

„A helyettes szülői feladatra van kiképzett ember, mégsem sikerült eddig beindítani. Családok átmeneti otthona is hiányzik. Egyre vadabbak vagyunk, szükség lenne anya és gyerek elhelyezésére, arra, hogy így tudjuk biztosítani a távolságtartást, ha családon belüli bántalmazás fordul elő. Van is egy erre alkalmas ház üresen egy közeli településen, ahol igen jók a segítség tradíciói, védelmet biztosítana a krízisben a rászorulóknak, de a működtetés már nem ilyen egyszerű.”

A megkérdezett munkatársak véleménye szerint az ellátásokból kimaradók többnyire azok, akik nem akarják igénybe venni a segítségüket, szégyellik, hogy problémájukkal „idegenekhez” forduljanak, szemérmességből vagy egyéb okból eltitkolják helyzetük nehézségeit. Többen közülük csak közvetítéssel kerülnek a szolgálat munkatársainak látókörébe.

„Új helyre költözünk, ami szebb is lesz, tágasabb is lesz, mégis sajnálom, hogy elkerülünk a gyógyszerertől. Innen sokszor csak átszóltak, hogy látogassuk meg ezt vagy azt, mert igen magas lett a gyógyszerköltsége, vagy szólnak akkor is, ha valaki nem váltotta ki mind az orvos által felírt gyógyszereket, és így a gyógyszerészek jelzése nyomán tudtunk intézkedni.” (Szolgálatvezető)

Előfordul, hogy a szomszéd szól, hogy nem látták el a családtagok a kórházból kikerült fekvő beteget, vagy a buszmegállóban találkozik a szociális munkás hasfájásra panaszkodó éhes gyerekekkel, de ezek ritkaságnak számítanak. A költségkímélő falusi háztartásokban az éhezés nem gyakori, az már inkább, hogy egy csirkét egy hétre beosztva fogyasztanak el, s még a bőrét is külön sütik ki: a pörcc jó lesz töpörtyűnek, a zsír meg kenyérre valónak.

Meglehetősen nehéz a tisztánlátás a saját unokájukat nevelő nagymamák esetében. Ha a nagyszülő gyámszülőként neveli a gyermeket, megilletik a gyermek utáni ellátások, de a gyámhatósági eljárást megelőző eseti szociális munkában értékdilemmákkal és etikai dilemmákkal is szembe kell nézni: valójában kinek az érdekeit szolgálja a szülői szerep átvállalása?

Az ellátásból kimaradók közé sorolják azokat az aktív korú nem foglalkoztatottakat, többségükben nőket, akik nagyon kevés szolgálati idővel rendelkeznek, alacsony iskolázottságúak, és kevés a munkatapasztalatuk is, mert többnyire a férj vagy más családtag „névén” dolgoztak az egykori termelőszövetkezetekben. Háztartásbeliek voltak, illetve a saját háztájiban dolgoztak, s most már nem is próbálkoznak munkavállalással, ezért nem is regisztrált munkanélküliek.

A fiatalabbak próbálnak munkát találni, de ez nagyon sokszor kudarcos, sőt miután igen nagy létszámú a munkanélküliek tartalékserege, nemegyszer kiszolgáltatottan és megaláztatottan távoznak a munkahelyről, egyre kevesebben regisztráltatják magukat, mert már nem látják értelmét a munkaügyi központtal való együttműködésnek. Nagyon rossz lelkiállapotba került például az a fiatalasszony, aki biciklivel járt be három műszakba dolgozni, mert nem volt pénze buszbérletre a betanítási időben, amikor is a műszakot azért le kellett dolgozni. Mindössze 27 500 forintot kapott kézhez egy hónap után... Így aztán nagyon sokszor marad a

feketemunka, az idénymunka, vagy a munkalehetőségekből való kirekesztődés az alulképzettség és a vidékiség hátrányainak leküzdhetetlensége miatt.

Külön csoportot képeznek a díjhátralékkal küzdők, bár itt az a nagy probléma, hogy sokszor csak akkor kerülnek a szolgálathoz, amikor már nagyobb a baj. Egy-két fel nem adott csekket még nem vesznek komolyan. Előfordult, hogy a Kommunális Hivatal 33 ezer forint miatt kért végrehajtást. „Ha még az árverezés előtt jönnek hozzánk, akkor tudunk valamilyen megoldást találni, de a kitűzött árverezést nagyon nehéz megakadályozni” – mondta a tétí szolgálatvezető.

Kimaradnak, vagy még a családsegítő közreműködése után is késve kapják meg a segílyt a gyakran költözők. A földrajzi és munkahelyi mobilitás nem csak a romákat jellemzi. Ebben szerepe van Győr közelségének is, hiszen munkaerőpiaca jelentős vonzást gyakorol a képzetlen munkaerő számára is. Ám viszonylag gyorsan kiderül, hogy a bejárás nehézkes, a városban való lakhatás viszont drága. Így aztán van, mikor még Győrből, Pápáról is visszajárnak a megszokott szakemberhez, s persze nem is csalódnak, mert itt, pontosan a magukra utaltságuk miatt sokkal ritkábban küldik tovább szakellátásba a szolgáltatást igénybevevőket, mint a nagyobb városban, ahol ezt könnyedén megtehetik.

A 13 településen ötven kérdőívet vettünk fel azok körében, akik jelenleg nem állnak kapcsolatban semmiféle szociális szolgáltatással. A kérdezőbiztosok eligazításánál azt tettük meg a kiválasztás szempontjának, hogy kérdezzék végig a megszólítottakat, mit tudnak a településen elérhető szolgáltatásokról, s csak azokat vonják be a részletesen megkérdezettek körébe, akik nincsenek kapcsolatban sem a családsegítő szolgálattal, sem a gyermekjóléti szolgálattal. Az ötven kérdőív adatainak számszerű feldolgozása nem lenne korrekt, így csak a kimaradás okait próbáltuk meg tipizálni. Megjegyzendő, hogy voltak, akik pozitív véleményt fogalmaztak meg, vagyis azt, hogy most ugyan nem állnak kapcsolatban egyik szolgálattal sem, de korábban jó tapasztalatot szereztek, mert segítséget kaptak a lakásfenntartási támogatás elintézésében, az idős családtag nappali ellátásában, a beteg családtag ápolásakor folyósítható ápolási díj elintézésében vagy a ház felújításához szükséges kamatmentes kölcsönhöz való hozzájutásban.

Az ellátásból való kimaradás legtipikusabb oka a kulturális, viselkedésbeli sajátosságokra vezethető vissza. „Az embernek magának kell megoldani ezeket a problémákat, vagy ha nagy baj van, akkor is inkább családtagjaimhoz, rokonaimhoz fordulnék. Félek, hogy csak lejártnám magam, ha egy ilyen szolgálat segítségét kérném”. „A faluban véleményem szerint minden ember úgy van, hogy megpróbálja maga megoldani a problémáit.” Ugyancsak ide soroltuk azt, amit egy ötvenéves, igen rossz élethelyzetben lévő asszony mondott: „Amikor az én gyerekeim kicsik voltak, akkor még nem volt ilyen szolgálat, akkor az emberek családon belül oldották meg a problémáikat. Én akkor is, most is úgy élek, hogy ne kelljen ilyen szolgálatot igénybe vennem.”

Ettől a megközelítéstől egy kicsit eltér azoknak az esete, akik önkirekesztő módon viszonyulnak a szolgálathoz. „Velem nem fog törődni itt senki, mert én csak egy magányos asszony vagyok, se gyerek, senki, csak a kutyáim, hát aztán nem is megyek segítségért, pedig lenne miért.” „Mindenhol van kivételezés, valószínűleg az ilyen helyeken is, így aztán csak magamban bízom, a problémáim is csak rám tartoznak.” „Egyáltalán nincs jó véleményem ezekről az intézményekről, elváltam, jelenleg nem láthatom a gyerekeimet, és nem tudok nekik egy tábla csokoládét sem venni, de ezzel a bajommal nem megyek én már sehova.” Ebbe a csoportba tartoznak azok is, akik depressziótól vagy más pszichiátriai betegségtől sújtva, elutasítják a segítséget.

Külön csoportba soroltuk azokat, akik az önkormányzati segélyezésből kiszorulva, az ottani „igazságtalan” szűrő mechanizmusokra utalva a sértődöttségüket fogalmazták meg. „Túlságosan sokáig vizsgálódtak, és végül nem kaptam meg a támogatást a lakásra, a családsegítősknek sem sikerült elintézni. Valószínűleg azért nem adtak, mert van egy régi autóm, de tudom, hogy jogosult lettem volna rá.” „Máig sem tudom, hogy miért utasítottak el, de úgy érzem, hogy nem kapott kellő figyelmet az ügyem intézése, nem kaptam segélyt.” E csoporton belül egy alesetet képeznek azok, akik a helyi önkormányzatra panaszkodtak, a segélyek célzottságát megkérdőjelezve. „Ismerősökön is múlik, hogy ki kap segélyt és ki nem. Úgy hiszem, sokszor annak adnak, akinek amúgy is van.” „Jó lenne a támogatás, de könyörögni senkinek nem fogok. Járnának a segélyek, de jó, ha az ember az önkormányzatnál jobban van valakivel, úgy nagyobb esélye van kapni. Beiskolázási segélyt kaptunk, de a

második kérést elutasították, azért mert már egyet kaptunk és különben is pénzhiány van, mint hallom.”

Megfogalmazódtak az etnikai ellentétek is. „A faluban élő romák hamarabb kapnak, mint mi.” „Régebben az volt a baj, hogy munkanélküli lettem, már hét éve az is vagyok, járna a támogatás, de nem részesülök benne, mert elég sok a roma származású lakó, azok hangosabban tudnak kérni.” „A cigányok azok hol itt vannak, hol meg ott, elmennek és visszajönnek, részben családi szálak miatt, de vannak olyanok is, akik csak a segítség miatt jönnek ide.” Egy roma család panaszkodott arra, hogy velük nem foglalkoznak, csak azért mert „romák”, de ez a megjegyzés inkább az iskolára vonatkozott. „Az iskolában a gyerekek között is van diszkrimináció, de a felnőtt beavatkozása sokat jelenthet egy ilyen konfliktus rendezésében. A kis falvakba betelepült romákat nehezen vagy egyáltalán nem fogadja el a közösség, sőt előfordul, hogy ezeket a családokat kiközösítik, gyakran ítélik meg, a velük való kapcsolattól teljesen elzárkóznak” – fogalmazta meg az egyik szociális munkás.

Az ellátásból való kimaradás oka lehet még az információhiány, a földrajzi, térbeli távolságok, vagy maga a szolgálat elhelyezése. Több külterületi lakott hely is tartozik ezekhez a községekhez, és a szolgálat több helyen az önkormányzat épületében kapott helyet, ami a faluközpontban van. Különben is idegenkednek attól, hogy az önkormányzat épületébe menjenek, hiszen „mindent ott döntenek el, mindenki látja, azt is, ha a családsegítőbe megyek, azt meg nem akarom, hogy összesűgjanak.” A fogadóóra rövidsége is ok lehet a kimaradásra, mert „mire a munkából hazaérek, addigra már nincs ott senki.”

3.4 A társadalmi kirekesztődés okai

Nem bagatellizálva az eddig leírtakat, összességében mégiscsak azt láthatjuk, hogy a szociálpolitika értelmezésében van egy „elég jól működő” alapellátás, megvalósul az intézmények működtetése is, az egyedi problémákra az egyéni esetkezeléssel reagálnak a szakemberek. A szolgáltatásokat igénybevevők hozott problémáinak elemzése világított rá arra a súlyos veszélyre, amely túlmutat a térség problémáin. A tartós és mély szegénység hatékony enyhítésére nincs semmiféle stratégia és arra sem, hogy jól körülírható társadalmi csoportok gyerekeinek az iskolai képzésből és ennek következtében a foglalkoztatásból való kirekesztődését megakadályozzák.

A 2003-as év első félévének az adatai a korábbi évekhez viszonyítva a növekvő esetforgalom mellett nagyon hasonló tendenciákat mutatnak. A gyermekjóléti szolgáltató tevékenységnél újra 30 százalékot képeznek az anyagi, megélhetési, lakhatással összefüggő problémák. A családsegítőbe hozott problémák 23 százaléka volt anyagi jellegű. A gyermekek ellátásánál több a szülői elhanyagolással, a családon belüli bántalmazással és a szülők, a család életvitelével kapcsolatba hozható probléma. A családsegítésnél viszont gyarapszik az egészségkárosodás következményeiből adódó, a lelki-mentális problémák, valamint az ügyintézésben való segítségkérések száma. Mindkét változás arra utal, hogy az anyagi gondok nem mérséklődtek, a lelki-mentális problémák viszont a gyermekek elhanyagolásához, a gyerekek gyakoribb bántalmazáshoz is vezetnek. Egyre erősebben fogalmazódik meg az az igény, hogy „ne kelljen máról holnapra élni”, a segélyek viszont csak ezt teszik lehetővé. Vagyis az életben maradáshoz elegendőek, de a tartós és mély szegénységből való kiláboláshoz kevésnek bizonyulnak.

A másik probléma még riasztóbb. Ugyan Simonyi Ágnes kutatásai rámutattak a munkanélküli generációk „újratermelődésére”, arra viszont még nem, hogy a falusi fiatalok munkanélkülivé válásában mekkora szerepe van az alapfokú képzésben megtartó iskola hiányának, a középfokú képzésekből való kiesés veszélyeinek és annak, hogy a munkaügyi központok csak a nagykorúság elérése után foglalkoznak a pályakezdő munkanélküliekkel. De mint láttuk, a gyermekjóléti szolgálatnál sem jelennek meg nagy számban a gyermekintézménybe való beilleszkedéssel kapcsolatos problémák miatt, vagy azért, mert magatartási probléma vagy teljesítményzavar mutatkozik egy-egy gyerekénél, pedig az iskolából való „kiilleszkedés” jó néhány esetben pusztán a szociális munka eszközeivel és csak az iskolai tudást közvetítő pedagógiai eszközökkel megállíthatatlan. Néhány szülő persze megteheti azt, hogy egyéni megoldásokat keresve beviszi magával a gyereket Győrbe, de őket is megszólják, leginkább a pedagógusok.

„Mit képzelnek magukról a bejárók meg egyes hivatali munkatársak! Azzal, hogy elviszik a gyereket, rossz példát mutatnak és itt csökkenni fog a tanulólétszám!”

Tét polgármestere más megközelítésből is látja a problémahalmazt.

„Ahonnan elvittek hat gyereket, ott valóban gond lehet a pedagógusokkal, de más megközelítésben az egy komoly stressz az iskolának, ha hat gyerekkel kevesebbje van.

Az iskolával kapcsolatban sok gondot tudnék elmondani, de olyan is van, hogy a szülők túlzottak az elvárásai az iskolával szemben. Angoltanulás, számítógép-használat, sok különóra, miközben esetleg olvasási vagy szövegértési problémája van a gyerekeknek.”

A szülők elégedetlenségét kevesen képesek megfogalmazni, s ha valaki ki meri mondani, abban nagyon különböző problémák keverednek.

„Nem akarom vidékre vinni a gyereket, se Tétre, se Győrbe. Ez az iskola meg szabadulni akar a gyerektől. Már kétszer is bevitettem kivizsgálásra, de megállapították, hogy nem értelmi fogyatékos. Én elviszem még Pestre is, ha most megbukik a gyerek, elindítom ennek az ügynek a kivizsgálását. Nem hagyom, hogy egy pedagógus azt tegye itt egy gyerekkel, amit akar. Nem gondolom, sajnós tudom, és hogy gondolom vagy tudom az különbség, de tudom, hogy ő romaellenes.”

De valóban nem csak a romákat érintő problémáról van szó. A nehezebben tanuló gyerekek a negyedik osztály befejezéséig valahogy kihúzzák, a súlyosabb problémák ötödiktől kezdődnek. Kevés, és nem is szerencsés, ha a szociális munkás korrepetál.

”Megteszem, mert ez egy kapcsolatépítő eszköz is, a pedagógus által felkínált, iskolán belüli, kötelező felzárkóztató korrepetálásra a gyerek nem megy el. Az iskolai módszereken kellene változtatni. De ebben a megoldásban is csak egyéni sikertörténetek lehetősége mutatkozik meg. Van néhány gyerek, akire azt mondják, hogy rossz, és aztán azzá is válik” – mondta az egyik gyermekjóléti munkatárs. Kollégája ezt kiegészítette.

„Bizonyos osztályokban az a jó, ha nincs ott a gyerek, a pedagógusnak nem érdeke a jelzés, a kimaradások, lemorzsolódások hátterében ez áll. Ha valami gond elkezdődik az iskolában, megindul egy furkálódás a gyerek ellen, s már megállíthatatlan a lejtőn. Egyre rosszabb köröket fut, többszöri bukás, javítóvizsga, majd magántanulói státusz.”

A magántanulók száma folyamatosan tíz-tizenkettő, márpedig a magántanuló a legelemibb jogától, a napi iskolába járástól van megfosztva, s ez falun, ahol nem igazán lehet válogatni az iskolák között még inkább a kiilleszkedéshez vezet.

A sokféle megközelítésből, véleményből egy dolog biztosan látszik: az iskolával kapcsolatban, a tanulóval, iskolába járási fegyelemmel, vagyis azzal kapcsolatban, hogy mire szolgál az iskola, meglehetősen nagy a békétlenség. 2000-ben Győr-Moson-Sopron Megye és az Oktatási Minisztérium támogatásával átfogó szociológiai vizsgálat készült a 15-19 éves

korosztályról. Ennek több fontos megállapításából ezúttal kicsit hosszabb részt idézünk, már csak azért is, hogy nagyobb összefüggésben is értelmezhető legyen a probléma súlya.

„Országosan azoknak, akik az általános iskolát nem fejezték be csak egyharmada lépett be a munkaerőpiacra, csaknem egyötöde munkanélkülivé vált. Ezeknek a fiataloknak fele inaktív, és egyharmada dolgozott. Ezzel szemben Győr-Moson-Sopron megyében, az általános iskolát be nem fejezettek fele vált munkanélkülivé, másik fele pedig inaktív. Országosan azok közül, akiknek legmagasabb iskolai végzettsége befejezett általános iskola, alig több mint kétötöde aktív kereső, mintegy kétötöde inaktív. A munkanélküliek aránya pedig 16,7%. Győr-Moson-Sopron megyei fiataloknak – hasonló iskolai végzettséget figyelembe véve – csaknem fele aktív kereső, mintegy kétötöde inaktív és 9%-a munkanélküli.” (Gábor, 2002, 15. o.)

A szakmunkásképzés és a középiskolák jelentősége is csökkent. Győrbe, Pápára, Csornára ingáznak a diákok, de igen különböző okok miatt meglehetősen magas a kiesés határán lévők vagy a kiesők száma. Az ő esetükben a szülők egy része is úgy gondolja, hogy mindenki jobban jár, ha a gyerek legalább az idénymunkában végzett alkalmi munkával növeli a család összjövedelmét, és elmegy az eperfüldre dolgozni, vagy paprikát szedni. Nem sok eredménnyel kecsegtet az, amit Tét polgármestere mond, miszerint „a szülőket kellene valahogy ráébreszteni arra a kötelességükre, hogy a gyereket iskoláztatni kell”. A „szakmát kap a gyerek” hetvenes, nyolcvanas évekbéli mítosza szertefoszlott, a szakmunkásképzésnek nincs igazán mobilitási funkciója, és az alacsony iskolázottságú szülők nem is igazán jól tanuló gyerekei közül sokan csak elkezdik a középfokú tanintézetekbe járást. A iskolákból változó módon érkeznek a hiányzásokat jelző értesítések, az iskolába járást elhanyagoló tankötelesek szülei kapják a felszólításokat, de a 16 éves, jelenlegi tankötelezettségi korhatár betöltése után a szülő, a gyerek, a jegyző és a szociális munkás is lezártnak tekinti az esetet, nem azért, mert kimunkáltak valami megnyugtató megoldást, hanem mert véget lehet vetni az értelmetlen levelezésnek. Az iskolából kimaradó 16-18 év közötti fiatalokból lesz az igazi csellengő, sehova nem tartozó ember. A saját korosztályától, a sikeres továbbtanulóktól való elszakadás, a saját családból, a helyi társadalom kötelékeiből való kiszakadás a munkába integrálódás hiányával közvetlenül vezet a társadalmi kirekesztődéshez. S ezen a társadalmi problémán csakis a térségi, esetleg iskolán kívüli képzések menedzselésével, a tanulás anyagi feltételeit támogató szociálpolitikával és a térségi foglalkoztatási lehetőségeket javító foglalkoztatáspolitikával lehetne változtatni, melynek nyomát nem láttuk.

3.5 Javaslatok Tét és környékére

A javaslatok egy részét maguk a szociális munkások mondták ki a SWOT analízis készítésekor, az adottságokat számba véve. Maga a kutatás, és ennek kapcsán a problémák enyhítéséről való közös gondolkodás pozitív hatású volt, mert mint megfogalmazták: nem rossz, ha időnként kicsit „távolabbról” tekintenek arra a környezetre, melyben dolgoznak. A nem igazán kiforrott, ámde megfontolásra érdemesnek tekintett javaslatok a következők:

- Szükség lenne a térségben egy igazi „műhelymunkára”, ami több, mint az egymásra figyelés és az együttműködés. Így kellene kidolgozni azokat a szakmai protokollokat, amelyben részben egységesíteni tudnák a rendeleti szabályozáson túl a védelembevétel, a közgyógyellátás vagy más ellátás igénybevételét megelőző szakmai lépéseket, s ezt elfogadnák a jegyzők is és az összes Polgármesteri Hivatalban, a szociális ügyekkel foglalkozó munkatárs.
- A meglévő szolgáltatások bővítése kapcsán felmerült a pszichológus iránti növekvő igény, illetve a fejlesztő pedagógus szükségessége, valamint a családi napközi, a helyettes szülői ellátás és az adósságkezelés biztosítására mutatkozik a legnagyobb igény a hiányzó területeken.
- Nem igazán látható, hogy mit tudnának tenni közösen a tájékoztatás- és információhiány csökkentésére, de valószínűleg szerencsés lenne a közösségi munka irányába való legalább részleges elmozdulás, a helyi, közösségi segítőkészségek fokozottabb használata, fejlesztése.
- Ami a távlati fejlesztéseket illeti: egy alternatív iskola létrehozása és működtetése tűnik leginkább racionálisnak. Egy olyan felzárkóztató alapfokú képzést adó iskoláé, ahol a szakképzésre, továbbtanulásra is van lehetőség. Nyilvánvaló, hogy ez csak egy olyan nagy ívű projektmunkában lenne megvalósítható, ahol az iskolai képzésben való megmaradást a szociális munka eszközrendszerével (is) támogatják, s az iskolázottsági szint növelésével növelni lehet a foglalkoztatásba bevonás esélyeit a jelen és a jövő fiataljai számára.

4.

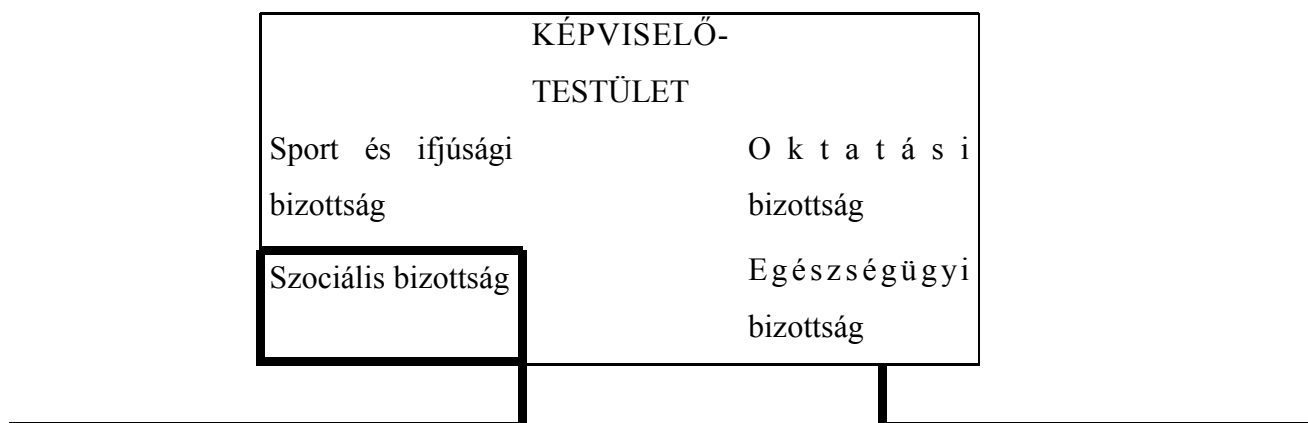
Mosonmagyaróvár és a környező települések családsegítő és gyermekjóléti szolgálatai

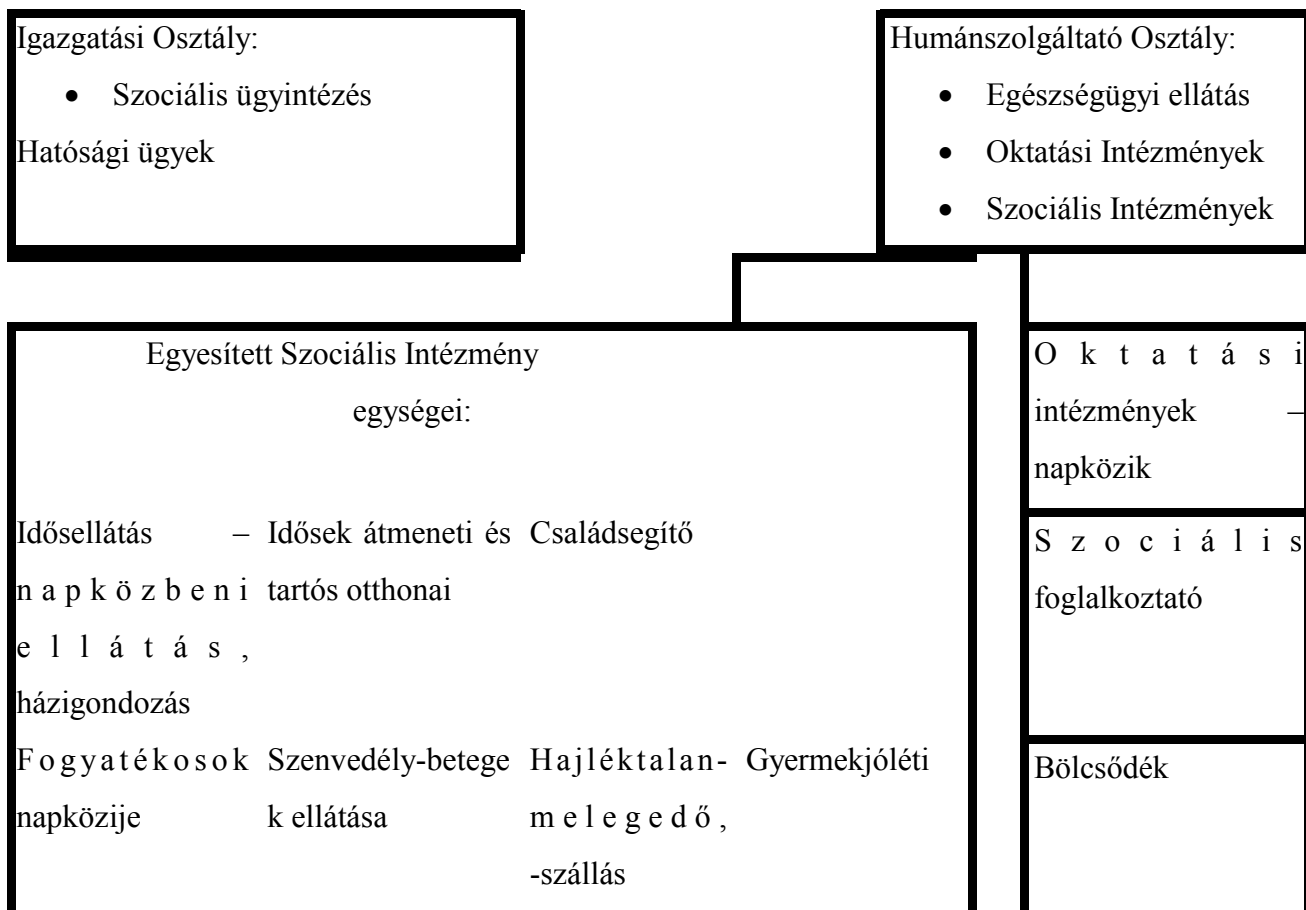
4.1 Helyi szociálpolitikai rendszer Mosonmagyaróvár térségében

A kutatás egyik hipotézise szerint a helyi szociális közigazgatás állapota, a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok intézményi közege egyaránt hozzájárul a helyi népesség egyes csoportjainak a szolgáltatásokból történő kiszorulásához. Teszi mindezt – feltételezésünk szerint – azért, hogy a szakemberek figyelmét egyes csoportokra, illetve a működésmódokra irányítja, mások elhanyagolása mellett. Mindezért Mosonmagyaróváron és a környező falvakban vizsgáltuk a teljes szociális ellátórendszerként értelmezhető struktúrát, hozzákapcsolva a döntés-előkészítés, a döntéshozásban történő részvétel, a szociális közigazgatás feladatmegosztása, irányítási-ellenőrzési-fejlesztési gyakorlatát is. Fentiek jelentőségét abban látjuk, hogy amennyiben megfelelő nyitottsággal és hatékonysággal működik a szakmai irányítás és ellenőrzés rendszere, az képes hozzájárulni a szükségletekre irányuló működésmódok kialakításához. Ez utóbbinak pedig – megítélésünk szerint – elengedhetetlen feltétele az évenkénti szakmai beszámolóknak az igények és problémák jelzési fórumaként történő használata.

1. ábra

Mosonmagyaróvár szociális ellátórendszere, a szociális közigazgatás és döntéshozás szerkezete

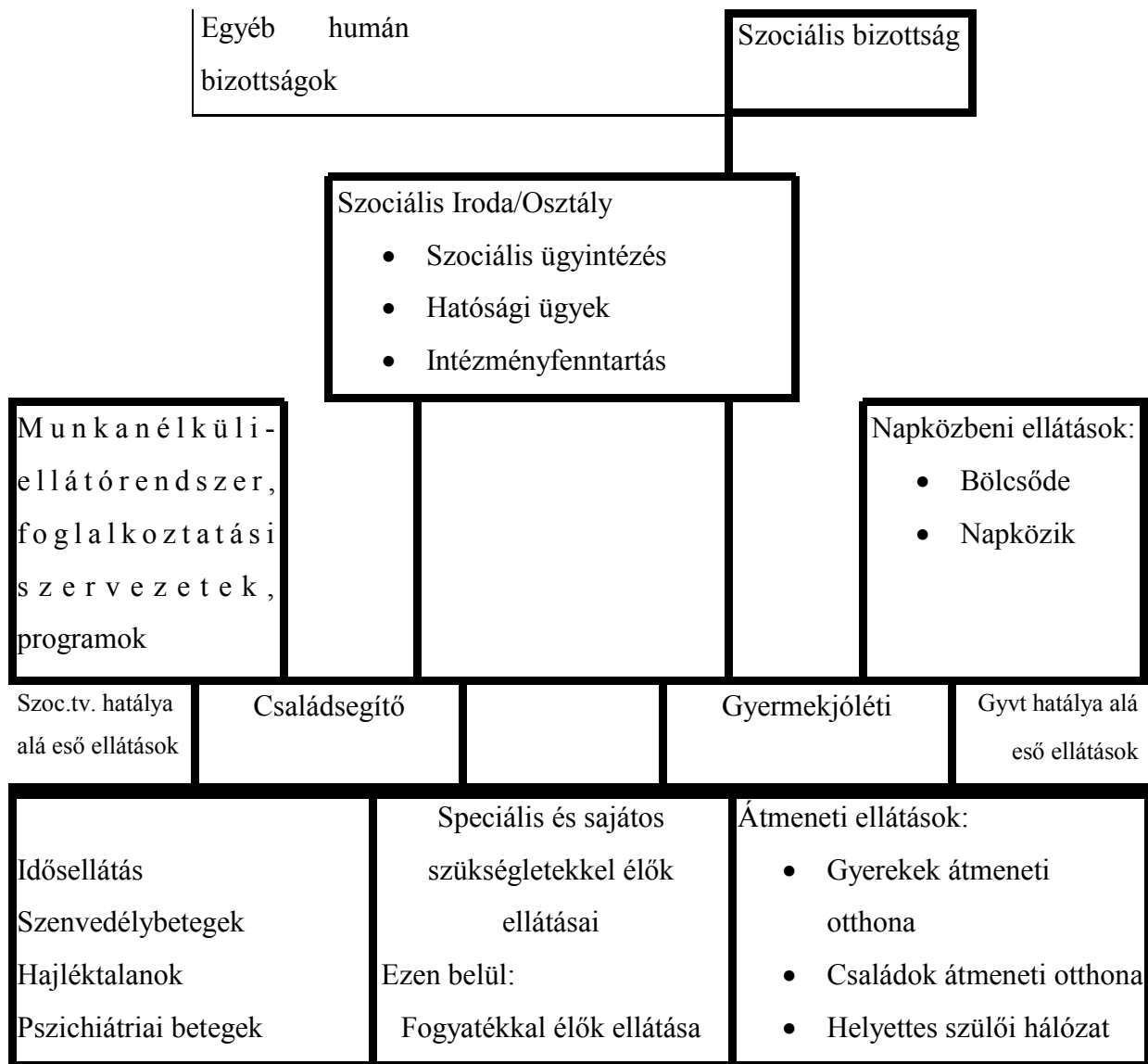

Az ellenőrzés-irányítás-döntéselőkészítés zavaros struktúrája napi konfliktusokat eredményez: előfordul például, hogy a szociális intézmények és/vagy a Humánszolgáltató Osztály által fontosnak ítélt kérdések nem vagy nem kellően előkészítve, esetleg nem a megfelelő időpontban kerülnek a szociális bizottság elé. Látható az ábrából: a terület kérdéseivel foglalkozó bizottságokkal szinte „véletlenszerűen” kerülnek kapcsolatba az intézmények, ami az évek során kialakult gyakorlatban azt eredményezte, hogy a helyi döntéshozók számára rendszerszerűen nem nyílik lehetőség arra, hogy súlyukhoz mérten és adekvátan ismerhessék meg és kezelhessék a szociális szféra problémáit. Mindez láthatóan strukturálisan is determinált.

2. ábra

Egy alternatíva a szociális ellátórendszer, közigazgatás és döntéshozás rendszerében

Az ellenőrzés-irányítás-szociális közigazgatás létező problémái nyilvánvalóan elsősorban magára a városra vannak hatással. A környező települések esetében felmerül a szakszerű támogatás és együttműködés szükségességének kérdése, ami két további problémát vet fel. Jelenleg a Nyugati Kapu Társulás a falvak „belügyeivel”, közszolgáltatásaival kizárólag a közoktatás terén foglalkozik, és kérdés: van-e igény és szándék ezt más területekre is kiterjeszteni. Ezen túl egy valós közigazgatási-közszolgáltatási-regionalizációs reform kínálhatna több, általunk felvetett problémára is érdemi választ. Ennek hiányában az együttműködés és a szükséges szakmai ismeretek kistépelülésekre alapvetően jellemző hiányának elismerése jelentheti az első lépést.

A város és a környező falvak szociálpolitikájának tervezése és irányítása mind az igazgatás, mind a szolgáltatások szintjén azonban e lehetséges változásoktól függetlenül is élő probléma. Jelenleg Mosonmagyaróváron és a környező településeken nincs egyetemi végzettséggel rendelkező szociálpolitikus és szociális munkás, sem az igazgatásban, sem az ellátórendszerben, szakirányú főiskolai végzettséggel is kevesen rendelkeznek. Többen tanulnak tovább a fiatal és vezető pozíciót betöltő munkatársak köréből egyaránt, ami hosszabb távon vélhetően a helyzet javulását hozhatja. A város és a problémák méretéhez képesti szakemberhiány miatt a 2004 végéig elkészítendő szolgáltatástervezési koncepció külső szakmai segítség bevonását igényli, lehetőség szerint térségi együttműködéssel. A jelenlegi helyzetből következően azonban ezt az együttműködést több tényező gátolhatja. Kiindulva a kutatásunk témáját adó családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokból, ezen szolgáltatások diszfunkcionális működéséből, látható: az egyes rászoruló rétegeknek az ellátásból való kirekesztődése problémái mögött meghúzódhatnak strukturális és egyes szakmai irányításbéli hiányok. A jelenlegi szerkezet és működésmód a szociális közigazgatás és önkormányzati szociálpolitika szempontjából a következőket jelzi:

- Jelenleg nincs olyan szervezeti egység, szakember semmilyen szinten a városban, ebből következően a térségben, amely/aki a szociális szféra egészéről ismeretekkel bírna, az ellátó-szolgáltató rendszerre annak egységében rálátása lenne.
- A döntéshozókészítés-szakmai irányítás-ellenőrzés átláthatatlan és egymást átfedő, illetve egymás mellett elcsúszó felelősségi viszonyai, ürréi miatt akár borítékolhatóak a rendre be is következő felelősségvárások és kompetencia-viták a város szociálpolitikájában. A falvakban zömmel a – több településen más feladatot is ellátó – szociális ügyintéző és a jegyző foglalkozik e területtel. Mint lent látjuk, a megszülető alapidokumentumok – helyi rendelet, alapító okiratok, munkaköri leírások stb. – jelzik: bár zömében – nem minden esetben! – jogi szempontból megfelelőek, szociális szakmai szemmel azonban néhol inadekvátak, ellentmondásosak.
- Mind a város, mind a környező falvak szociális rendelete elavult. A folyamatos – a hektikusan változó szociális jogszabályok rendelkezéseit követni próbáló – változtatások a szakemberek számára is érthetlenné vált normaszövegeket eredményeztek. Bár a külső jogi környezet bizonytalansága a helyi szakembereken kívül álló adottságnak tekinthető, a helyi megoldások alakításának felelőssége mégis itt található. Ugyanakkor a települési önkormányzatok tájékoztatási kötelezettségét

sem teljesíti sem a város, sem a falvak. Nincsenek kiadványok, ismertető az igényelhető támogatásokról, ellátásokról, szolgáltatásokról. A helyi sajtó jószereivel nem jelentet meg ilyen típusú információkat, inkább csak a rendezvények, egyszeri események esetén „működik”.

- Szinte valamennyi településen – beleértve a várost is! – a helyi rendelet a törvény és kapcsolódó rendeleteinek „másolata”. A jellegzetes helyi problémákra – pl. ausztriai időszakos munkavállalásból adódó átmeneti nehézségek – sehol nem jelennek meg szakszerű válaszok az ellátások, szolgáltatások biztosításánál (nincs például kamatmentes kölcsön a munkavállalás első időszakára, vagy pl. munkajogi tanácsadás az ausztriai feketemunka hosszú távú veszélyeinek megismertetése érdekében, stb.). Ugyanakkor gyakoriak és jellemzőnek tekinthetők a tárgyi tévedések. (A kutatás időszakában hatályban lévő rendeletben védő-óvó intézkedés, családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás összekeverése stb. szerepel.)
- Az ágazat hivatalbeli gazdátlanságához hozzájárul az ellátórendszer idősellátás-orientáltsága, ami főként a városban, de a falvakban is tetten érhető. Két egymással szorosan összefüggő tényező vezetett ide: a város valaha jól működőnek mondott idősellátást végző intézményeihez toldották rendre az újabb és újabb egységeket az elmúlt másfél évtized során, és az intézmény vezetője, mintegy szokásjog alapján, végig az idősellátás vezetője maradt. Ez jelentős súlyponteltolódásokhoz vezet. Fontos megjegyeznünk: e kijelentésünk mögött nem az idősellátásban jelentkező szükségletek negligálása húzódik, sokkal inkább tekintjük problémának a többi célcsoport igényeinek fel nem ismerését, aminek következtében nem is születnek érdemi javaslatok ezen szükségletek kielégítésére.

4.2 A város családsegítő és gyermekjóléti szolgálata, mint az Egyesített Szociális Intézmény egy-egy alegysége

Ebben a közegben az ESZI egyszerű intézményműködtetésre szorítókozó vezetése, a szakmai irányítás szinte teljes hiánya (is) eredményezi a problémák, ellátatlanságok és „elcsúszások” látenciáját. A gyermekjóléti szolgálat létrehozását az intézmény vezetői közül többen máig feleslegesnek minősítik, ami a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat „harcához” folyamatos muníciót biztosít. És ha a feltárt gondok megértéséhez mindezeket nem tartanánk elégségesnek, még egy, szervezeti szinten jelentkező mozzanat érdemel figyelmet: a

családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokat is magába foglaló ESZI irányítása, szakmai vezetése gyakorlatilag kimerül az intézmény-üzemeltetési és gazdasági kérdésekkel foglalkozó heti vezetői értekezleteiben. A szakmai ellenőrzés hiányzik, esetmegbeszéléseket a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat közösen tart ugyan, de a szupervízió nincs megoldva. Az ESZI jelenlegi vezetése szakmailag valójában nem irányítja az egyes ellátások működését, fejlesztését – az egyes szervezeti egységek szakmai önállóságáról rendelkeznek az alapidokumentumok, amivel jelen esetben együtt jár a szakmai ellenőrzés hiánya is. Sajátos ugyanakkor, hogy ebben a hierarchiában a jelen kutatás – és a szakmai normák – által központi szerepűnek tételezett intézmények, így különösen a gyermekjóléti szolgálat, intézményként is „kirekesztődnek” a döntéselőkészítés, döntéshozás, helyi szociálpolitika alakításának folyamataiból (a gyermekjóléti szolgálat főként személyes konfliktusok okán). Könnyű belátni, hogy ha egy település döntéshozói, illetve az igazgatás döntés-előkészítő szereplői nem kerülnek (megfelelő) kapcsolatba egyes szervezeti egységekkel, akkor azon szolgáltatók klienseinek szükségletei sem kerülnek megfelelő formában napirendre, támogatásra. A működési feltételek és keretek zavarai ellenére a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok ellátják alapfeladatukat, a családsegítő szolgálat, amely közel másfél évtizede működik, adománygyűjtést és -osztást, csoportokat szervez, a gyermekjóléti szolgálat részt vesz gyerekek nyári szabadidős programjainak szervezésében, stb.

Az intézményeknek van némi kapcsolatuk civil szervezetekkel – elsősorban a Máltai Szeretetszolgálat helyi csoportjával –, van saját intézményi alapítványuk. A város közéletével megközelítőleg ennyiben ki is merül kapcsolatuk. A viszonylag jómódú város „kifelé” él, a turizmus alá rendelődnék a városfejlesztési döntések, a közbeszéd nem fordul a problémás csoportok felé, gyakori az önhiba feltételezése, intézményi szinten az atomizált egyéni esetkezelés jelentős dominanciája. Vannak kísérletek ennek oldására: a családsegítő szolgálat idősklubja, baba-mama klubja, a gyermekjóléti szolgálat csoportjai, a DrogPont kortárs segítő programjai, ezek azonban elszigeteltek. Az idősklubot, illetve a kortárs programokat az érintettek nem is tekintik az intézmények programjának, nem tudatosodik bennük, illetve nem válik világossá számukra, mely intézmény rendezvényein vesznek részt. Érdeimi közösségi munka nem zajlik az intézményekben.

Ugyanakkor belátható: a fent vázolt helyzetben a szociális ágazat alapidokumentumaiban mutató hiányosságok, átgondolatlanságok hozzájárulnak a szociális segítségre szoruló egyes csoportok ellátatlanságához, kirekesztődéséhez. E problémákat súlyosbítja az intézmények körül kialakult információs vákuum és a kommunikációs csatornák hiánya, illetve ezek nem megfelelő használata.

Az ellátások és szolgáltatások kereteit adó, a szakmai feladatokat, működésmódokat előíró dokumentumok, a szakmai tevékenységek, azok dokumentációjának feltárt problémái:

- Az intézményi alapidokumentumok és feladatok nem feleltethetők meg egyértelműen az itt dolgozó szakemberek által részben már felismert helyi igényeknek, szükségleteknek és adottságoknak. Mind a családsegítő, mind a gyermekjóléti szolgálat szervez csoportot, klubot vagy szabadidős programot ellátottjai számára, erre vonatkozóan nincsenek pl. munkaterv. Eközben létezik és fejlődik olyan szakmai részegysége az intézménynek – DrogPont, alacsony küszöbű szenvedélybeteg-ellátó intézmény – , amely az alapító dokumentumok értelmében nem is létezik.
- Hiányzik az intézmény szakmai irányítási és ellenőrzési rendjének megteremtése és alkalmazása, kezdve a tényleges szakmai tartalommal bíró évenkénti, testület előtti beszámolókkal, a részegységek szakmai munkájának intézményi szintű beszámoltatásán és a szupervízió biztosításán át akár az eseti beszámolóig, s az esetmegbeszélések és elosztások rendjének újragondolásáig.
- A szakemberek és döntéshozók által már régóta érzékelt problémákra válaszként többször felmerült az ESZI átalakításának kérdése. Az eddig leírtakból is látható: a problémák gyökere mélyebben van, az egész ágazat pozíciójának, helyzetének, kezelés-és működésmódjának, hivatalbéli helyének újragondolása nélkül a szervezeti átalakítástól önmagában még nem várható változás, sőt, az akár éppen a szakmai koordináció további csökkenését és a működés drágulását eredményezheti.
- Innovatív szakmai megközelítések, tágabb kapcsolatrendszerek kiépítése, közösségi akciók és átfogó szociálpolitikai elképzelések, de még az intézményi szegregáció oldására vonatkozó javaslatok sem fogalmazódnak meg az intézményekben. Az éves beszámolók sokkal inkább a működési feltételek felvázolására szorítkoznak, a gyermekvédelem, illetve a szociális problémák évenkénti áttekintése valójában rendre elmarad.

4.3 A környező települések családsegítő és gyermekjóléti szolgálatai

Mosonmagyaróvár térségében „egyszemélyes” családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok működnek. A helyi rendeletek „érdekesen” szabályozzák ezen „intézményeiket”: van rá példa, hogy a helyi rendelet csak a családsegítést nevesíti, ám a néhány órában megbízott családgondozó munkaköri leírásában a gyermekjóléti szolgáltatás, különösen a hatósági feladatokhoz kötődőek jelennek meg. Előfordul, hogy bár van családgondozó, de a szolgáltatásról nem rendelkezik a helyi rendelet, s általánosnak mondható, hogy a vonatkozó törvények néhány, idézett sora „pontosítja” a rendeletben a helyi megvalósítás „feltételeit”. A falvakban végzett egyéni és csoportos interjúk azonban gyakorlatilag valamennyi településen a szolgáltatásokról való széleskörű lakossági tájékoztatlanságot támasztották alá. Nem az intézményesített segítségnyújtás pontos meghatározásaival nem voltak tisztában az érintettek, hanem általában nem tudták, ki az, akihez fordulhatnak egyszerű és könnyen orvosolható, mégis szélesebb kört érintő problémák esetén.

Jól szemlélteti mindezt a következő példa: az egyik faluban a kismamákkal készített csoportos interjúk során a munka világába való visszalépés, a kisebb gyerekekkel kapcsolatos védőnői szolgáltatás hiánya és a városba járás kényszere vetődött fel. Ennek kapcsán derült ki, hogy az óvoda nyitvatartási ideje nem igazodik a helyközi buszjárat menetrendjéhez, és bár nehezen hihető, de többen megerősítették, hogy az óvodáskorú kisgyerekek közül néhányan az utcán várják busszal érkező szüleiket. A faluban a helyettesítő védőnő is hosszú ideje beteg, gyermekjóléti szolgáltatásról nem tudnak, a hivatalhoz, illetve az óvodavezetéshez – későbbi konfliktusoktól tartva nem fordultak. E csoportos beszélgetések során egy „bátor” kismama felvetette a kérdést az óvodavezetőnek, aki meglepődött, hiszen még sose kapott ilyen értelmű jelzést. És napokon belül átszervezték az óvoda reggeli és délutáni ügyeleti rendszerét...

A fentiekből is látható, hogy a rászoruló és a humán szolgáltatók, illetve döntéshozók közötti közvetítés hiánya milyen mértékben vezet kirekesztődéshez. Maga a kutatás több hasonló esetben világított rá olyan ellátási hiányokra, amelyek nem pénzügyi és humán, nem szolgáltatási hiányok szorításából adódtak, hanem a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatások lehetséges közvetítői szerepét igényelték volna.

Mivel a falvakban működő "egyszemélyes intézmények" – ritka kivételtől eltekintve a feladatot másodállásban ellátó pedagógus vagy védőnő – elsősorban „saját” intézményeik szűrőjén át tekintenek a problémákra, érthető, hogy miért nem érzékelik sem a helyi szakemberek, sem a döntéshozók ezeket a helyzeteket. Ezen „egyszemélyes intézmények” működés módjának sajátossága továbbá a nem szociális végzettségből adódóan a szakmai segítségre szorulás fel nem ismerése. Vélhetően ez az oka annak, hogy a falvak családgondozói csak elvétve keresik a kapcsolatot az óvári családsegítő vagy gyermekjóléti szolgálattal. Azaz: szakmai támogatásuk, az esetmegbeszélés és szupervízió sehol nem biztosított, erre vonatkozóan – nyilván e lehetőségek tartalmának hiányos ismerete miatt – gyakorlatilag igény fel sem merül. A város intézményeivel azonban rendszeresen kapcsolatban állnak olyanok, akik segítséget kérnek, hiszen helyben nyilvánvalóan nem kapják meg azt.

Mivel azonban ezen „intézmények” – a városi családsegítőhöz és gyermekjóléti szolgálathoz hasonlóan – nem készítenek évente érdemi szakmai értékelést ellátási területükről, e diszkrepanciák nem válnak nyilvánvalóvá. A szociális szakmai feladatok segélyezésre, a segélyezettek „követésére”, helyes magaviseletre oktatására és a gyermekek védelembe vételéhez kötődő feladatok ellátására való szűkítése a falvakban valóban nem engedi látni e szakmai szolgáltatásokban rejlő további lehetőségeket. S mivel a falvak családgondozói nem megfelelő végzettségekkel, szakmai háttértámogatás nélkül dolgoznak, nincs is esély a helyzet megváltoztatására.

Az intézményes megoldásokkal kapcsolatos fenntartásokat – ti. nem helyi ember dolgozna, kevesebb időt töltene a családgondozó a falvakban, a felismert és kötelező feladatokat a jelenlegi „szakemberek” is megfelelően ellátják – a falvak kis lélekszáma miatti alacsony normatíva sem tudja ellenpontosítani.

4.4 Az ellátásból kimaradók és a kirekesztődés okai

A családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokról – valamint az egyéb szociális ellátásokról – nincs tájékoztatás a városban és a térség falvaiban. Az óvári gyermekjóléti szolgálatnak ugyan van egy prospektusa – hibás telefonszámmal. Bár feltehető, hogy a leginkább rászorulóknak nem feltétlenül szórólapokból tájékozódnak az elérhető segítségformákról, a városi szociális kalauz sosemvoltsága hozzájárul a felvetett problémák városi – és térségi – „rejtőzködéséhez”.

Nemegyszer fordul elő, hogy az információhiány és e „rejtőzködés” miatt az érintettek jogos járandóságaikhoz is csak késve jutnak hozzá.

Sajnálatos módon a fenti kifejezés – ti. „rejtőzködés” – használatának jogosultságát jelen kutatás alátámasztotta. A különféle célcsoportok körében szervezett csoportos interjúk során rendre megmutatkozott mindkét szolgáltatás ismeretlensége. A nyilvánvalóan segítségre szoruló, a kutatás során e csoportokkal kapcsolatban álló egyes szakemberek, civilek, társszakmák képviselői által felkutatott fiatalok, kismamák, idősek és egészségkárosodottak illetve fogyatékkal élők körében alig akadtak olyanok, akik ismerték és igénybe vették volna a szolgáltatásokat. Ennek nem a segítség iránti igények hiánya, hanem az információhiány és az ezeknek az intézményeknek tulajdonított funkció, illetve a róluk középosztályinak mondható közvéleményben kialakított kép a magyarázata. Ti. „érdemtelen szegények járnak oda, a szegények, cigányok, munkakerülők” stb. intézményei ezek.

„Az eddig említetteken túl, a kisközösségek szintjére áttérhelt elosztási konfliktusoknak volt és van még egy további súlyos következménye. (...) A (...) szegények számára felállított speciális intézményrendszer (...) létrehozása effektív elkülönítéssé, a fizikai terek megosztásában is testet öltő szegregációvá élezi. (...) Mert ha a szegénység mérséklése a helyi közösségek dolga, (...) ha ráadásul a segélyezési forrásokért éles verseny folyik a közösség különböző csoportjai között, ha mindennek tetejében a megélhetési problémákkal rendre foglalkoztatásiak, lakhatásiak, iskolaiak, szomszédságiak, egészségügyiék és hatóságiak sora társul (márpedig e halmozódás a szegénység lényegi sajátja), akkor napnál világosabb: a materiális támogatások mellett a jövedelemhiánnyal társult más egyéni problémákra választ adó speciális szolgáltatásokra van szükség. (...) Így (...) születtek meg az elmúlt évtizedben a munkanélküli ellátás minden mástól elkülönült –csak a munkaügyi szakemberek és a munkaerőpiacról kiszorultak által ’belakott’– intézményei, a ma már kötelező jelleggel létrehozandó hajléktalanszállók, a köztudottan a cigány/szegény gyerekek iskoláztatására szakosodó speciális oktatási intézmények, a szegények számára kijelölt és fenntartott szociális boltok és áruházak, a ’nekik’ szervezett helyi közösségi programok és jótékonyági akcióval egybekötött kulturális sorozatok, stb. – röviden: egy totális, ám a többségi érintkezési viszonyoktól hermetikusan elzárt életvilág intézményei. A létrehozatalt mindenkor racionális, sőt többnyire a segítség jószándékával átitatott érvek és törekvések

diktálják, az eredmény azonban mégis a szegények szegregálódásának lassan gettósodássá érő folyamata.” (Szalai Júlia, 2002)

A csoportos és személyes interjúk egyaránt jelezték a Szalai Júlia által felvetettek jogosságát és igazságát: a családsegítő és gyermekjóléti szolgálat Mosonmagyaróváron az értelmetlennek tekintett szegényeket ellátó intézményként jelenik meg a helyiek számára. Ez nem csupán a szegénység intézményesített, gettósított életvilága szempontjából tekinthető igen súlyos problémának, hanem amiatt is, hogy a komoly tartással bíró, „büszke szegények” nem jutnak információkhoz és szakmai segítséghez ennek következtében. Azaz egyszerre tartja távol a rászorulókat, és bélyegzi meg az igénybevevőket egy ilyen módon szegregált intézmény.

Kirívó, megdöbbentő, ugyanakkor kutatásunk tapasztalatainak eszenciáját hordozó példa a környező falvak egyikében élő, fogyatékkal élő fiatal felnőttet nevelő, a városban tanító pedagógus esete. Évek óta nehézséget okoz a család számára a sérült fiatal napközbeni ellátása, a Napos Ház – a város napközbeni fogyatékos-ellátást biztosító intézménye – helyhiány miatt nem jelent megoldást számukra. Hamar nyilvánvalóvá vált: a segítséget aktívan kereső pedagógus személyes érintettsége ellenére nem ismerte a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokat, céljaikat, feladataikat! Ez a történet nem csupán az ellátásokból kirekesztődők jellemzőit hordozza, de megerősíti pl. a fiatalok csoportos interjúi során elhangzott azon állításokat, miszerint az iskolák nem tájékoztatják őket a lehetőségekről, s a pedagógusok jellemzően nem kínálnak számukra alternatívákat. Emögött vélhetően maguknak a pedagógusoknak az ismerethiánya és az intézmények feladatairól alkotott hibás kép áll. A problémák ilyesfajta megfogalmazása jelzi az ágazat- és szektorközi együttműködések hiányait és egyben ezek szükségességét.

Mint az első fejezetben a módszerek ismertetésénél írtuk: Mosonmagyaróváron és a környező településeken személyes és csoportos interjúk zajlottak. A szolgáltatásokból kirekesztettek körét több módon „kerestük”: a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokkal egyszeri alkalommal kapcsolatba kerültek, a valamely élethelyzet, adottság miatt veszélyeztetettnek tekinthető csoportok (fogyatékkal élők, kismamák, kamaszok, idősek, romák) körében. A több mint 100 személyes és 5 csoportos interjú alapján több olyan csoport körvonalazódott, amely

valamilyen oknál fogva nehezen fér hozzá a személyes szociális szolgáltatások egy részéhez Mosonmagyaróváron és környékén.

Az ellátásokból kiszorulók köre azonban jelentősen eltér a városban és a környező falvakban. E különbség oka alapvetően a tényleges, illetve csupán formálisan működő szolgáltatások sajátosságaiban keresendőek. Azaz: a falvakban a gyermekvédelmi törvény hatósági feladatainak (védelembe vételtől a súlyosabb beavatkozások felé mozgóan) „támogatása” az alapvető elvárás a néhol családsegítőnek is nevezett gyermekjóléti szolgáltatást végzőkkel szemben. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy e „családsegítőknak” gyakorlatilag csak gyermekes családok az ügyfeleik. Szakmai ismeretek és támogató intézményi háttér hiányában csak a sokproblémás krízishelyzetben lévő gyerekes családokra fókuszálnak. Tevékenységük kevésbé ismert, legtöbbször még személyük sem. Ebből következően a falvakban a gyermeket nem nevelő felnőttek, különösebb válságba nem kerülő kismamák, munkát keresők stb. nem is tudnak a lehetséges szakmai segítség létéről, illetve az valójában nem az ő támogatásukat célozza.

A városban szinte csak a szociális szakemberek, a döntéshozók, néhány érdeklődő társszakma képviselője és maguk az ügyfelek ismerik az intézményt. Bár az intézmény klienskörében elvétve előfordulnak pl. középosztálybeli, válási krízisben szenvedő családok, jellemzően a szegények egy szűkebb csoportja veszi igénybe e szolgáltatásokat. A városban a fiatalok, az ellátórendszer szolgáltatásait nem használó idősök, fogyatékkal élők és családtagjaik nem ismerik és nem is tekintik számukra használhatónak ezen alapszolgáltatásokat.

Összefoglalóan a Mosonmagyaróvári térség családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásaihoz jellemzően nem jutnak hozzá a következő csoportok:

- „Szemérmes” szegények – különböző problémák miatt nélkülöző emberek
(E csoport körvonalazása nehéz. A személyes és csoportos interjúk is megerősítették, hogy valós ismeretek hiányában a város és a falvak emberei egyaránt a leglecsúszottabbak „találkahelyének” tekintik a két intézményt.)
- Kamaszkori nehézségeik megoldásában magukra maradó, nem feltétlenül a szegény rétegek körébe tartozó, védelembe nem vett fiatalok
- Fogyatékkal élő felnőttet nevelő családok

- Átmeneti problémákkal küzdő kismamák
- Mozgásukban korlátozottak, köztük is kiemelkedően az idősek

5 Javaslatok Mosonmagyaróvár és a környező települések számára

- Felülvizsgálatra szorulnak a helyi jogszabályok, alapidokumentumok. Ezek közül feltétlenül átdolgozandók, javítandók – a bennük fellelhető pontatlanságok és szakmai hibák javítása érdekében:
 - helyi rendeletek
 - intézményi alapító okiratok
 - szervezeti és működési szabályzatok
 - szakmai programok
 - munkaköri leírások.
- Újragondolandó a szociális ágazat hivatalbéli gazdáltsága, ami szükségszerűen vezetett el a szociális terület átláthatatlanságához és a már az alapidokumentumokban is tetten érhető szakmai hiányokhoz. Elengedhetetlennek tűnő lépések:
 - A Szociális Bizottság ügyeihez formálisan is köze kellene hogy legyen a Humánszolgáltató Osztálynak. Az Igazgatási Osztály hatáskörébe gyakorlatilag csak a segélyezési kérdések tartoznak, az egész ellátórendszer, intézményi és szolgáltatási kérdések a másik osztályt érintik. Rendszerszerűen ezért indokoltnak tűnik a csere.
 - Az eddigi problémák felvetik annak a – más városokban természetes módon és általánosan elterjedt – gyakorlatnak az alkalmazását, mi szerint a szociális szféra valamennyi területe a hivatal egy szervezeti egységéhez tartozzék. Ez legegyszerűbben a szociális segélyezés és szociális irodai feladatoknak a Humánszolgáltató Osztály alá rendelését igényli.
 - A Humánszolgáltató Osztály jelenlegi működési gyakorlatában továbblépés szükséges a szociális intézményekkel való kapcsolattartás és közös munka terén. Míg a közoktatási intézmények vezetőivel rendszeres munkamegbeszélésekre kerül sor, addig ez a szociális szférában hiányzik. Az 1. ábra jelzi: a bölcsődéből és ESZI-ből álló ellátórendszer képe azt sugallja, hogy csupán két intézmény és intézményvezető működik a szociális szférában e városban, ez lefedi a részegységek szakmai feladataiból, működésmódjuk különbözőségéből adódó feladatokat, az együttműködés és speciális eltérő érdekek köreit. Emiatt sürgősen megváltoztatásra szorul illetve kiépítésre vár az egyes ellátásokat biztosító egységek vezetőivel való hivatali kapcsolattartás gyakorlata.

- Indokoltnak és szükségesnek mutatkozik az intézmények elhelyezkedésének, elérhetőségének felülvizsgálata és ezáltal (is) a kirekesztődés fizikai és intézményi okainak kezelése; társadalmi és térbeli szegregációt „egyesítő” jelenlegi elhelyezés és működésmód újragondolása, a széleskörű megközelíthetőség, elérhetőség biztosítása érdekében.
- Az információáramlás és tájékoztatás hatalmas lemaradásainak csökkentése, valamint a szakmai együttműködések körének tágítása.
- A város és környéke helyi sajtójának, civil szervezeteinek támogatására is építve, a társszakmák és intézmények – oktatás, egészségügy, közművelődés, tömegsport, stb. – munkatársainak felkészítése, újszerű kapcsolatok és közös programok indítása a szolgáltatások szélesebb körű megismertetése, ezáltal a prevenciós szemlélet erősítése érdekében.
- A Szociálpolitikai Kerekasztal létrehozása, érdemi használata az évenkénti szakmai beszámolók fő vonalainak, a jelentkező kihívások megfogalmazása és a lehetséges stratégiák, válaszok helyi társadalomba ágyazott kialakítása érdekében. Az intézmények éves szakmai beszámolóit meg kell haladják a statisztikai adatok és az intézményi működési feltételek megismertetését, és valós problémákkal kell szembesíteniük a döntéshozókat.
- A falvakban működő egyszemélyes szolgáltatóknak a városi intézményekhez integrálásának lehetőségeit indokolt mérlegelni. A további helyi foglalkoztatás mellett a helyettesítés, estmegbeszélés városi intézmény általi biztosításától a közös térségi családsegítő és gyermekjóléti szolgálat létrehozásáig terjed a lehetőségek spektruma.

5. Összegzés

A legdinamikusabban fejlődő Győr-Moson-Sopron megyén belül is jelentős eltérések vannak az egyes városok, térségek lakónépességének életfeltételei, szociális problémái, valamint a szociális ellátások és szolgáltatások biztosítása között. Kutatásunkkal a régió belül meglévő és folyamatosan növekvő egyenlőtlenségekre is rá kívántunk mutatni.

A családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok országos lefedettsége sokak szerint megfelelőnek mondható. A százalékos arányokon túlmutató, helyi vizsgálatok az ország dinamikusan

fejlődő régiójának két kistérségében, egy régi és egy ifjú város és környező falvaiban látott kép azonban igen sötét.

Kutatásunk megerősítette eddigi tapasztalatainkat, miszerint a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok feladatai kizárólag a nagyobb, városi intézményi keretek között válnak el egymástól. Az évtizedes örökségként továbbélő mamutintézmények ugyanakkor szűkre szorítják az innováció terét, az intézményüzemeltetési és -gazdálkodási szempontok mind a fenntartó, mind az intézményvezetők számára a vizsgált településeken sokkal lényegesebb szempontként fogalmazódnak meg, mint a szakmai jogszabályoknak és minimumoknak való megfelelés. A térségi ellátást biztosító intézmény munkatársai jelentősen túlterheltek, a helyi szinten történő elérhetőség biztosítása rengeteg energiát és költséget felemészt.

Az „egyszemélyes” intézmények ugyanakkor szakmai irányítás és kontroll nélkül működnek. E helyzetből adódó problémák közül kiemelnénk azt az elmaradást, ami az immár 7 éves gyermekvédelmi törvény „új” szellemiségének lassú elterjedéséhez járul hozzá. Teszi ezt azáltal, hogy az „egyszemélyes intézmények” munkatársai között elvétve akad csak felsőfokú szociális végzettséggel rendelkező szakember (a forráskímélés érdekében ezekben az esetekben igen fiatal, jószerivel pályakezdő kollégákról van szó), a más humán végzettségű szakemberek pedig jó szándékukra és valamikori pedagógiai ismereteikre, valamint a szociális igazgatás rutinjaira hagyatkoznak. Ez azonban jellemzően távol áll a szolgáltató-segítő attitűdtől, és a beavatkozások így éppen a kirekesztődés fokozódásához járulnak hozzá sok esetben.

Tovább nehezíti a helyzetet, hogy az „egyszemélyes intézmények” a kistelepüléseken elterjedt megoldások, ahol a helyi társadalom normái konzervatívabbak, és bár a „mindenki ismer mindenkit, ezáltal segítik egymást az emberek” alaphelyzet még érzékelhetően jelen lehet egyes településeken, éppen konzerválja a kirekesztődést. Azokban a kistérségekben, ahol a szociális ellátórendszer intézményes formái nem nyúlnak túl a központi város határain, ez mind a falvakban élők, mind a falvak és a város szociális – és többi humán! – szolgáltató szakembere számára nehezebb helyzetet teremt. Hiszen a rászorulóknak nem mindegyike jut adekvát ellátáshoz, bár az ellátatlanok egyes aktívabb csoportjai megjelennek a város intézményeiben, segítséget kérve, és leggyakrabban meg is kapva azt. Ez azonban tovább

terheli a városi intézményt, elvonva forrásokat a helyiek ellátásától, fenntartva a falvakban saját szolgáltatásuk adekvátságának érzetét, így hozzájárulva a szociális problémák témájának helyi közbeszédből való kiszorulásához, illetve bagatellizálásához, valamint a preventív és tervezett szolgáltatás-fejlesztés és megvalósításának újabb gátjaként jelenik meg.

5.1 A kutatás legfőbb megállapításai és ajánlásai

A családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok a szociális szférát szabályozó normák értelmében „kulcsintézmények”, jelentős szerepük fogalmazódik meg a helyi lakosság és a döntéshozók közötti problémaközvetítésben, döntések előkészítésében. Az általunk kutatott kistérségekben sem a térségi, sem az egy települést ellátó intézmények nem tudnak megfelelni ezen elvárásoknak. Az intézményi alapidokumentumok, helyi rendeletek stb. elemzése rávilágított a strukturális, szervezeti hiányosságokra. Ugyanakkor az intézmények saját feladatértelmezéséből is hiányzik a jogszabályban előírt problémaértelmező-összegző-közvetítő funkció. Emögött feltételezéseink szerint e feladat politikai érzékenysége, a szakemberek szakmai magabiztosságának hiányai és tényleges szakemberhiány húzódnak meg. A jelenlegi szociális ágazati struktúrában nincsenek olyan szereplők, amelyek valós szükségletek megfogalmazói, képviselői lehetnének az egyszerre tervező, fejlesztő, szolgáltató, finanszírozó és ellenőrző szerepekkel rendelkező önkormányzatok felé, esetleg azok ellenében. Emiatt indokolt lenne e tervezési-fejlesztési funkciók, illetve a szakmai ellenőrzések tapasztalatait értelmezni és gyakorlati intézkedési tervekre lebontani képes szereplők megjelenítése, kistérségi szinten. Mivel azonban a kistérségek a kétmilliótól az alig tízezres lélekszámig, a fővárostól a 60-70 településből álló térségekig, többvárosostól a városnélkülig húzódnak, erre vonatkozóan sem a településnagyságra, sem a városközpontra telepítés nem jelenthet automatikusan megoldást.

A gyakran emlegetett forráshiány egyszerre okozója és következménye a fenti problémának: a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok szakemberei nem „látják” a döntéshozókkal való kommunikáció és együttműködés csatornáit, a szakemberek többsége saját ellátási területén belül (pl. gyerekvédelem) mozog és gondolkodik, nem önkormányzati-térségi szintű szociálpolitikában, ami a források bővíthetőségének és a megfelelő végzettségű szakemberek nagyobb arányú alkalmazásának is korlátja.

A családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok jellemzően „szegényintézményekké” váltak. Miközben ez a kijelentés helytálló, a kisebb települések leginkább rászoruló csoportjai jutnak el legkevésbé e szolgáltatásokhoz azokon a településeken, ahol magukra maradva „működnek” az egyszemélyes intézmények. Ebből az következik, hogy a települések középrétege nem használja saját életvezetési, ügyintézési problémáinak segítésére sem e szolgáltatásokat, jellemzően „beáll” a szolgáltatások kliensköre, amiből azonban a messze lakók, a nehezen közlekedők, a megbélyegző intézményt igénybe venni nem akaró, „büszke” rászoruló – fogyatékkal élők és őket nevelők, fiatal iskolából kimaradók, pályakezdő munkanélküliek, stb. – kirekesztődnek. A szakmai szolgáltatások fejlesztése mellett – amely feltételezi az azt megvalósítani képes kollégák felkészítését – a gondok enyhítése csak akkor képzelhető el, ha a szociális ágazat nyit a társágzatok felé, enged ágazati logikájának merevségéből, és a kistelepüléseken feltétlenül lehetővé teszi a közös használatú közösségi terekben szociális szakemberek segítségével közösségi fejlesztések, programok, esélyegyenlőségi és szociális akciók szervezését.

A szolgáltatásokról kevés az információ, nincsenek tájékoztató kiadványok, ami még a társszakmák – pedagógusok, egészségügyisek stb. – körében is komoly információs hiányt eredményez. A szolgáltatások ismeretlensége a rászoruló, de segítséget nehezen kérő rétegek távolmaradása mellett az intézményekkel kapcsolatos előítéletek – pl. oda csak a cigányok mennek, segélyért – fenntartásához is hozzájárulnak. A társágzatokkal közös fejlesztések, programok, intézményfejlesztések nélkül e probléma rendszerszerűen nem oldható meg.

A szolgáltató intézmények szakmai irányítása, szakszerű beszámoltatása valamennyi vizsgált településen lényegében megoldatlan. Az évenkénti formális beszámolók – ahol egyáltalán elkészülnek – nem ismertetik az érdemi szakmai munkát, nem jeleznek ellátatlanságokat, igényeket, szakmai megoldási javaslatokat és alternatívákat. Jelenleg a gyermekvédelemben történik némi szakmai ellenőrzés, ám a gyámhivatali ellenőrzések gyakorlatát inkább a jogszerűség, mint a szakszerűség szempontjai jellemzik. Valós, középszintű szakmai ellenőrzési rendszer nélkül a térbeli kirekesztődésből adódó hátrányok is sújtják a kistelepülések és a vidék népességét.

Az intézmények elhelyezkedése, elérhetősége különösen a falvakban problémás, legnagyobb hiányok az egyszemélyes „intézmények” esetén jelentkeznek: heti néhány óra – ellentétben azzal a közkeletű vélekedéssel, hogy a térségi ellátó intézmények munkatársai nem jutnak el a falvakba. Emiatt szükséges újragondolni a kirekesztődés fizikai és intézményi okait, a településeken belüli elhelyezkedést, az akadálymentesítést, s a vonzó, segítő, nyitott intézményi arculatok megteremtését – szemben a mostaniakkal.

Az aprófalvakban dolgozó szociális munkások – nem utolsó sorban a szakmai intézmények és szakemberek hiánya okán – szélesebben értelmezett jelzőrendszert működtetnek, mint a városokban dolgozók. A szükségből erényt kovácsoló jelenség megfelelő szakmaisággal történő kezelésének azonban nincsenek mintái, normái. A módszertani ajánlások e téren teljesen hiányoznak – nem utolsó sorban a módszertani intézmények kiválasztási metódusa és a velük kapcsolatos elvárások rendszere miatt. Nevezetesen: főként városok, elsősorban a megyeszékhelyek intézményeinek kijelölése történik, ahol bár több a magasan kvalifikált szakember, régebben működő intézmények találhatóak, mégis csak „városi csőlátással” tudnak a szociális szakmában megjelenő kihívásokra reagálni.

A szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyik alapvető gátjának tekinthetjük valamennyi településnagyság esetén – a vizsgált aprófalvaktól a középvárosig terjedő intervallumban – a szociális szolgáltatásokról, ügyintézési csatornákról, civil és szakmai szolgáltatásokról való információk és információs csatornák hiányát. Kutatásunk során nyilvánvalóvá vált: a több települést ellátó kis intézmények esetén van némi esély a lényeges információk megszerzésére és az érintettekhez való eljuttatására – ugyan a nagyobb városokhoz viszonyítva aránytalanul nagy erőfeszítések árán – az egyszemélyes szolgáltatások esetén azonban erre semmi esély nincs. A szegregáltan, szegény-intézményekként működő kisvárosi szolgáltatók hiába rendelkeznek alapvető szakmai információkkal és ismeretekkel, ezek nyilvánossága, a közbeszédbe kerülésének esélye rettentően korlátozott. Fentiek összegzéséből következően: indokolt és szükséges átgondolni egy legalább két-, de inkább háromszintű szakmai információs és kommunikációs rendszer létrehozásának támogatását. E rendszer a kistérségi szintű együttműködések erősítésével és az ágazat informatikai lehetőségeinek fejlesztésével, valamint a szociális szakmai adatgyűjtések és terjesztés összehangolásával képzelhető el. Bevonhatóak a teleházak, iskolák, könyvtárak és egyéb

közösségi terek, amelyek – technikai és személyes szolgáltatási szempontból értelmezett – információs végpontokként szolgálhatnak. E struktúra a szociális szakemberek naprakész felkészültségét is támogatja.

3. ábra

A szolgáltatások elérésének támogatására javasolt információs, kommunikációs és informatikai rendszer sematikus ábrája

Lakossági információs csatornák	Szakmai információs csatornák	Megyei/régiós szociális információs és informatikai centrumok	Szakmai kommunikációs csatornák	Társadalmi, közösségi kommunikációs csatornák
Fórumok, rendezvények, információs napok helyi társadalom széles köre számára				Kistérségi társulások fórumai
Intézményi nyílt napok	<div>Kistérségi/ kistérségi központban működő szociális intézmények</div>			Kistérségi szociális kerekasztalok
Lakossági felhasználásra alkalmassá tett szolgáltatási, ellátási információk	Kistérségi szolgáltatás-tervezési koncepciók		Kistérségi/ kistérségi központi intézmény által szervezett szakmai tanácskozások	Helyi sajtó
Teleház, könyvtár, iskola, egyéb közösségi tér internet-hozzáférés	A kistérség központi intézménye által karbantartott szakmai információs rendszer		Kistérségi/ kistérségi központi intézmény által szervezett esetmegbeszélések	Helyi önszolgáltató, innovatív közösségek
	Rendszeres kétirányú szakmai információáramlás – helyi szolgáltató és kistérségi központ között		Szupervízió	
		„egyszemélyes” szociális szolgáltatók		

Irodalom

- Beluszky Pál: A magyarországi településrendszer fejlődése in: Magyarország településkörnyezete, szerk.: Enyedi György MTA Bp, 2000
- Gábor Kálmán: A Győr-Moson-Sopron megyei 15-29 éves fiatalok. Szeged, Belvedere Meridionale, 2002
- Herpainé Márkus Ágnes, Somorjai Ildikó (DHV Magyarország Kft): Nyugat-Dunántúli Regionális Szociális Program, kézirat, 2001
- Kistelepülési hátrányok – alapellátási nehézségek. Bp, NCSSZI, 2002.
- Spéder Zsolt: A szegénység változó arcai. Budapest, ARTT-Századvég Kiadó, 2002
- Szalai Júlia: A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. Szociológiai Szemle, 2002, 4. szám